

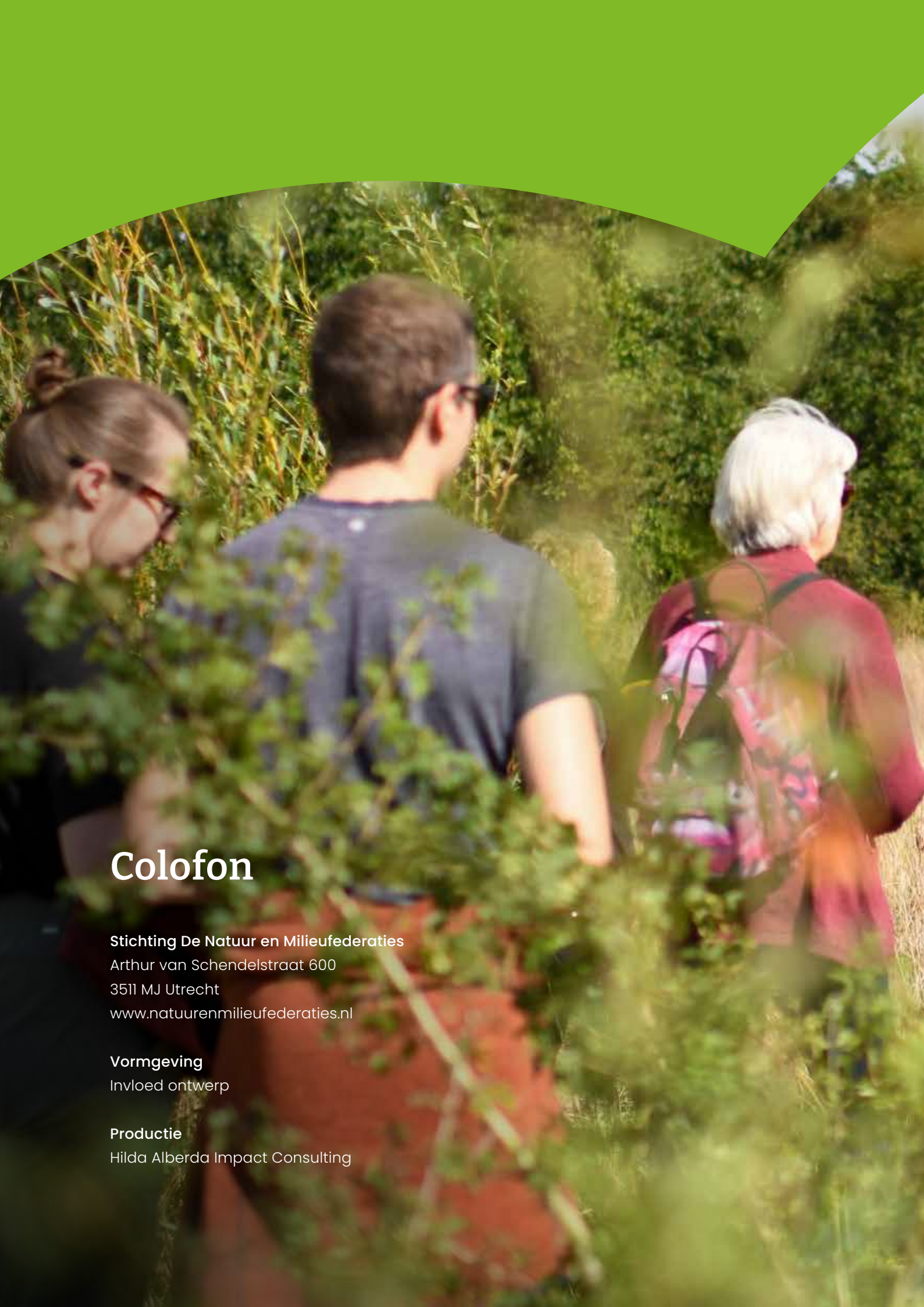
Foto: Dingena Mol

Impactverslag

de Natuur en Milieufederaties

2025

de **natuur** en
milieufederaties

Colofon

Stichting De Natuur en Milieufederaties
Arthur van Schendelstraat 600
3511 MJ Utrecht
www.natuurenmilieufederaties.nl

Vormgeving
Invloed ontwerp

Productie
Hilda Alberda Impact Consulting

Inhoudsopgave

Hoogtepunten 2025 6

Voorwoord 7

1. Waar we voor staan: een gezonde leefomgeving als fundament 10

1.1 De omgeving en belangrijke veranderingen in 2025 10

1.2 Nieuwe meerjarenstrategie: een nieuw verhaal, samen geschreven 12

1.3 Onze missie en visie: welke wereld willen we zien? 12

1.4 Onze veranderstrategie: een samenhangende aanpak 14

2. Wat we hebben bereikt in 2025 20

2.1 Onze inzet en bereik in 2025 21

2.2 Programma biodiversiteit 22

2.3 Programma Klimaat 46

2.4 Programma Milieu 72

2.5 Communicatie 78

3. De organisatie 80

3.1 Doelen en profiel van de stichting de Natuur en Milieufederaties 80

3.2 Vertaling van doelstellingen in beleid 82

3.3 Meerjarenbeleidsplan 82

3.4 Structuur van de stichting de Natuur en Milieufederaties 83

3.5 Personeelsmanagement 84

3.6 Integriteitsbeleid 85

3.7 MVO-beleid 86

3.8 Risicoparagraaf 86

4. Bestuursverslag 88

4.1 Activiteiten van de koepel en directeur-bestuurder 88

4.2 Activiteiten van de raad van toezicht 89

5. De financiële positie van de stichting 90

5.1 Staat van Baten en Lasten 90

5.2 Balans en beleid ten aanzien van reserves 90

5.3 Begroting 2026 91

6. Vooruitblik 2026 door de directeur-bestuurder 92

Hoogtepunten 2025

Eerste campagne Heel Nederland Repareert

Met de campagne waaraan 27 gemeenten en 258 reparatie locaties meededen werden 7 miljoen mensen bereikt.

21e editie
Nacht van de Nacht 2025

485+ activiteiten

door heel Nederland,
o.a. lichten van gemeenten en bedrijven gedoofd.

Eerste landelijke Energiebos-wachtersdag

Op deze dag deden 76 Energieboswachters mee aan een inspirerend programma.

Vorig jaar deden er meer dan

300

geïnteresseerden mee aan de eerste

Nachtwachters training.

Zitting PFAS-rechtszaak tegen de Staat

Natuur en Milieufederaties Zeeland, Friesland, Noord-Holland en Zuid-Holland spanden de eerste collectieve PFAS-zaak in Nederland aan.

Eerste **grauwe klauwier** gespot

In de Energietuin in Assen werd vorig jaar de icoonsoort voor het eerst gezien.

Kringlogo winnaars 2025 bekendgemaakt

In 7 provincies werd het meest circulaire burgeninitiatief bekroond tijdens de Week van de Circulaire Economie.

Open Voedsel-bossendag

De tweede editie vond naast Utrecht nu ook in Zuid-Holland plaats.

Totaal kwamen er meer dan 1.000 bezoekers op af.

Boer&Buur met Natuur coalitiedag

24 coalities vertegenwoordigd van boeren en burgers uit alle provincies die werken aan natuurinclusieve landbouw.

Buren plaatsen de **eerste warmtewisselaar**

Deze pilot die onderdeel is van het project Warm door Water heeft de potentie om 1000 huishoudens van warmte te voorzien.

Voorwoord

2025 was een jaar met veel uitdagingen. Klimaatverandering is inmiddels overal in Nederland voelbaar, of het nu door hittestress of droogte is. Toch bleven wij doen waar we goed in zijn: actie ondernemen voor een betere leefomgeving.

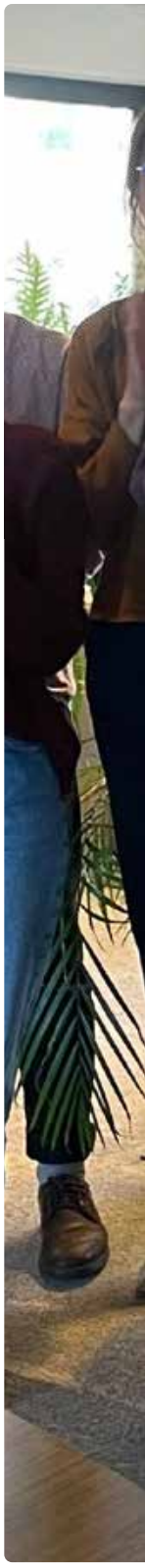

Foto: Bymarjo

We brachten burgers, boeren, bedrijven en overheden samen. Zo steunden we door heel Nederland initiatieven in wijken, dorpen en steden om te komen tot beter geïsoleerde woningen en lagere energiekosten. Daarnaast maakten we samen met vrijwilligers zoals Energieboswachters diverse energieprojecten ook goed voor de natuur. Ook bouwden we met boeren en buurtbewoners aan een eerlijker voedselsysteem. Door kennis te delen en goede voorbeelden verder te brengen. Via Heel Nederland Repareert werkten we met de samenleving aan het normaliseren van repareren, delen en hergebruiken. En daar waar de natuur en onze gezondheid al te lang onder de ondergrens zakten, lieten we een sterk tegengeluid horen. Zoals met onze rechtszaak voor een verbod op PFAS.

We werkten zoals altijd van de straat naar de staat: van initiatieven in de buurt tot aan veranderingen in beleid. Samen met andere natuur- en milieu-organisaties lieten we in Den Haag horen dat natuur en milieu weer centraal moeten staan. Zo werken we aan een wereld waar vooruit-gang niet ten koste gaat van wat ons dierbaar is, maar bijdraagt aan een gezonde en eerlijke samenleving.

Ook als organisatie zijn we sterk in ontwikkeling. En ligt er een nieuwe, ambitieuze meerjaren-strategie. Onderdeel hiervan is onze impact beter in kaart te brengen en hier meer op te sturen. In dit rapport laten we niet alleen zien wat we doen en wie we bereiken, maar zetten we ook stappen naar inzicht in de langetermijneffecten van ons werk: onze bijdrage aan een gezonde leefomgeving voor mens en natuur.

Annie van de Pas
Directeur-bestuurder

Ons werk kunnen we niet uitvoeren zonder bijdrage van de deelnemers van de Postcode Loterij. Met hun jarenlange deelname verzekeren zij organisaties, zoals de onze, van onmisbare steun om met de samenleving te kunnen blijven bouwen aan een gezonde en groene leefomgeving voor en door heel Nederland.

"Verandering begint vaak in de regio. De Natuur en Milieufederaties laten zien hoe je met lokale kennis, betrokken inwoners en sterke coalities grote stappen kunt zetten voor natuur, klimaat en leefomgeving. Als Postcode Loterij zijn we trots dat we dit belangrijke werk, dankzij onze deelnemers, kunnen ondersteunen."

– Marieke Rodenhuis,
Hoofd Goede Doelen van de Postcode Loterij

POSTCODE LOTERIJ

Hoofdstuk 1

Waar we voor staan: een gezonde leefomgeving als fundament

Onze missie is helder: een gezonde leefomgeving voor ons allemaal. Maar die basis wankelt. Niet alleen door klimaatverandering, vervuiling en het verdwijnen van natuur, maar ook doordat we blijven werken in een systeem dat oplossingen vertraagt in plaats van versnelt.

De gevolgen zijn steeds zichtbaarder in ons dagelijks leven. Hittegolven, luchtvervuiling en bestrijdingsmiddelen raken direct onze gezondheid. Ondertussen lopen oplossingen vast: wet- en regelgeving zijn versnipperd, handhaving schiet tekort en lokale initiatieven lopen te vaak vast in regels en bestuurlijke onzekerheid.

"Inwoners, boeren, ondernemers en lokale doeners bouwen elke dag aan oplossingen. Daar ligt onze kracht."

En toch gebeurt er al veel. Inwoners, boeren, ondernemers en lokale doeners bouwen elke dag aan oplossingen. Daar ligt onze kracht. Wij zorgen dat deze oplossingen niet vastlopen, maar zichtbaar worden en door kunnen groeien. We verbinden praktijk en beleid, geven ideeën gewicht en maken ruimte voor wat al werkt. Op basis van onze nieuwe meerjarenstrategie laten we in dit impact rapport zien hoe we daar in 2025 aan hebben gewerkt.

1.1 De omgeving en belangrijke veranderingen in 2025

2025 liet zien hoe kwetsbaar onze vanzelfsprekendheden zijn geworden. Van hittegolven tot droogte en overstromingen: wat eerder uitzonderlijk was, begint normaal te worden. Toch blijven we hangen in oplossingen die niet ver genoeg gaan. De uitstoot van broeikasgassen daalt niet in het tempo dat nodig is om Nederland weerbaarder te maken voor de toekomst. Niet omdat het niet haalbaar is, maar omdat we nog niet durven te kiezen voor wat echt nodig is.

Uit nieuwe CBS-cijfers blijkt dat de uitstoot van CO2 in 2025 zelfs hoger was dan in 2024.

Het wordt op steeds meer plekken zichtbaar hoe kwetsbaar ons beleid is geworden. Op meerdere fronten stokte de vooruitgang in 2025: ambities werden afgezwakt, investeringen teruggeschroefd en structurele keuzes uitgesteld. Maar het echte probleem ligt dieper.

Niet één kabinet, maar een aanpak die al jaren onvoldoende werkt. Dat zien we scherp terug in het stikstofdossier, waar oplossingen telkens vooruit worden geschoven en fundamentele keuzes uitblijven.

De staat van de natuur vroeg in 2025 om meer aandacht dan ooit. Het Statusrapport Nederlandse Biodiversiteit 2025, laat zien dat bijna alle onderzochte soortgroepen achteruitgaan. Nederland ligt niet op koers om de biodiversiteitsdoelen voor 2030 te halen. En toch zit daar ook de sleutel. Want datzelfde rapport laat zien dat natuurherstel werkt als we er gericht en consequent in investeren. We weten dus wat er nodig is. Met de Europese Natuurherstelverordening ligt er nu een duidelijke opdracht. Niet alleen om plannen te maken, maar om natuur weer een centrale plek te geven in hoe we ons land inrichten.

Sinds 1992 is het aantal vlinders in Nederland gehalveerd. Ook meer dan de helft van de insectensoorten is verdwenen. Dat laat zien hoe slecht het met de natuur gaat. We staan tegelijk voor grote keuzes over energie, ruimte en landbouw. Die worden vaak los van elkaar aangepakt. Daardoor gaan kansen verloren en lopen problemen op. De energietransitie kan bijvoorbeeld juist helpen om de natuur te herstellen. *Onderzoek* laat zien dat biodiversiteit kan toenemen in duurzame energieparken, vooral als het beheer gericht is op natuurherstel. Natuurinclusieve wind- en zonneparken winnen dan ook terrein als werkwijze. Helaas zien we daarbij dat besluiten nog te vaak van bovenaf genomen worden. Dat zorgt voor minder steun en plannen die minder goed passen. Waar mensen wel meedoen, werkt het beter. Het Burgerberaad Klimaat laat bijvoorbeeld zien dat oplossingen beter worden als mensen echt kunnen meedenken.

De afstand tussen overheid en samenleving bleef groot. Besluiten werden uitgesteld en keuzes steeds vooruitgeschoven. Daardoor kwam er weinig beweging. Juist daarom werden lokale bewegingen en burgerinitiatieven in 2025 steeds belangrijker. Zij laten zien dat verandering wel mogelijk is, ook als die in Den Haag nog uitblijft.

Foto: Jef Pattyn

1.2 Nieuwe meerjarenstrategie: een nieuw verhaal, samen geschreven

We leven in een tijd waarin veel zekerheden verdwijnen. Het klimaat verandert, het vertrouwen in de overheid staat onder druk en ook onze democratie voelt minder vanzelfsprekend. Dat geeft een onrustig gevoel alsof de grond onder je voeten verschuift. Maar juist dan telt wat mensen zelf doen. Overal in Nederland werken mensen al samen aan een groenere en gezondere toekomst. Zij wachten niet op politici, maar beginnen gewoon.

De Natuur en Milieufederaties staan midden in die beweging. Wij verbinden betrokken burgers, boeren, bedrijven en beleidsmakers, in wijken, dorpen en steden door heel Nederland. We laten zien dat het kan! Met een duidelijke richting en een gedeeld doel.

Wat mensen in hun buurt beginnen, brengen wij naar de politiek. Want de politiek volgt vaak pas als de samenleving al onderweg is. Onze kracht zit in het verbinden van twee werelden: de straat en de staat. Zoals spreeuwen die samen vliegen: elke vogel stemt af op zijn buren, en samen ontstaat er iets groters: een nieuw normaal.

De komende jaren bouwen we verder op die kracht. Dit komt samen in onze nieuwe meerjarenstrategie (2026 – 2035). We bouwen ook aan onze organisatie en investeren in nog meer samenwerking, meer financiële zelfstandigheid en een duidelijker verhaal over wie we zijn. Zodat goede ideeën sneller van de grond komen en we samen oplossen wat nodig is om ons weerbaarder te maken.

1.3 Onze missie en visie: welke wereld willen we zien?

Als onderdeel van de nieuwe meerjarenstrategie zijn onze visie en missie opnieuw geformuleerd.

Onze visie

In de samenleving van morgen staan groen en gezond wonen, werken en leven voorop. We nemen niet meer dan de aarde kan geven. Want wat goed is voor de natuur, is goed voor ons. Overal in Nederland slaan bevlogen buren, boeren, bedrijven en bestuurders daarom de handen ineen: voor schone lucht, gezond eten, schoon water, hernieuwbare energie, een bloeiend buiten en landschappen die leven.

Onze missie

Overal in Nederland inspireren, verbinden en versterken we iedereen die samen wil bouwen aan een samenleving waar groen en gezond wonen, werken en leven vanzelfsprekend zijn. Door mee te denken met lokale gemeenschappen, ze te ondersteunen, samen te brengen en, waar nodig, zelf nieuwe oplossingen te bedenken, laten we zien hoe het óók kan. Zo banen we samen de weg naar een nieuw normaal. En maken we tot in het kabinet onmiskenbaar: schone lucht, schoon water uit de kraan, schone energie, gezond eten, een bloeiend buiten en landschappen die leven – dat willen we allemaal.

Foto: Leonie Franken

1.4 Onze veranderstrategie: een samenhangende aanpak

Met onze nieuwe meerjarenstrategie hebben we ook nieuwe doelen geformuleerd. Deze komen samen in onze veranderstrategie. Het zijn ambitieuze doelen die veelal gebaseerd zijn op bestaande doelen van de overheid. Als organisatie dragen we direct en indirect bij aan deze doelen, met onze partners en door bijvoorbeeld onze lobby richting de overheid. In dit hoofdstuk gaan we in op onze doelen en hoe we die willen bereiken.

Onze impactclaim

In lijn met onze missie en visie hebben we de volgende impactclaim geformuleerd:

Een gezonde leefomgeving voor mens en natuur: een rijke biodiversiteit, een stabiel klimaat en schoon milieu.

Waar we aan werken

Richting 2050 werken we aan **vier samenhangende maatschappelijke effecten:** biodiversiteit herstellen, een klimaatneutraal en een klimaatbestendig Nederland en zorgvuldiger omgaan met het milieu. De **resultaten** van ons werk worden zichtbaar tussen 2035 en 2050.

Biodiversiteit

De afname van soorten houdt aan. Onze natuur is uitgeput door stikstof, versnippering, verdroging en vervuiling. Dat raakt niet alleen planten en dieren, maar ook onze bodem, ons voedsel en onze gezondheid. We werken toe naar een Nederland waarin dat verlies stopt en ombuigt naar herstel. Met ons werk dragen we bij aan de doelstelling uit de EU-Natuurherstelwet: **tegen 2050 is 90% van onze natuur weer gezond en veerkrachtig**.

Om dit te bereiken, willen we de omschakeling naar natuurinclusieve landbouw versnellen, met als resultaat in 2050: **650.000 hectare extra natuurinclusieve landbouwgrond**. Dit is in lijn met de doelstellingen van het Planbureau voor de Leefomgeving. Dit doen we bijvoorbeeld door samenwerkingen van boeren en buren die werken aan toekomstbestendige landbouw. En door boeren te ondersteunen in de transitie naar natuurinclusieve landbouw, waarmee we laten zien dat het kan. Of door boeren te ondersteunen in hun samenwerking met of lobby naar (lokale) overheden.

Ook dragen we bij aan het realiseren van het volgende resultaat (2030): **alle natuur buiten natuurgebieden voldoet aan basiskwaliteit natuur**. Hiermee ondersteunen we de uitvoer van overheidsbeleid (basiskwaliteit natuur) en werken aan het herstel van de natuur in landelijk en stedelijk gebied. Hiervoor versterken we bijvoorbeeld lokale groeninitiatieven. Ook zijn we betrokken bij het inzetten van het kwaliteitsbudget dat de overheid beschikbaar heeft gesteld voor het versterken van ecologie en biodiversiteit buiten natuurgebieden.

Het derde resultaat gaat over het terugdringen van lichtvervuiling, want dit verstoort de natuur. We stellen als doel dat in 2035 **de Melkweg op 10 plekken in Nederland weer zichtbaar is**. Dit doen we door te werken aan een nieuw verhaal, waarin donkerte een positieve rol speelt. En door gemeenten, bedrijven en burgers aan te moe-

digen om ‘s nachts de lichten te dimmen. Wat we in de praktijk leren, vertalen we gericht naar input die we leveren op beleidsvoorstellen.

Klimaat

De overgang naar een klimaatneutraal Nederland stokt. Fossiele energie en ons lineaire grondstoffengebruik houden de CO2-uitstoot hoog, terwijl de stem van bewoners en de gevolgen voor natuur en leefomgeving onvoldoende worden meegenomen. We werken mee aan een **klimaatneutraal Nederland, waar geen netto CO2 uitstoot meer is** (2050). Dit is in lijn met de Nederlandse klimaatafspraken. Door het veranderende klimaat en het stijgen van de zeespiegel is het belangrijk dat Nederland bestand is tegen de gevolgen hiervan. Daarom dragen we bij aan een **klimaatbestendig Nederland (2030)**, in lijn met de Nationale Klimaatadaptatiestrategie.

Dat doen we via drie versterkende sporen. We helpen energiegemeenschappen, lokale buurtinitiatieven en coöperaties sterker te worden en creëren projecten waar energie en natuur hand in hand gaan met als doel dat **100% van de energieproductie op land natuurinclusief is en met lokaal zeggenschap is gerealiseerd** (2050). Dit is in lijn met de doelen voor duurzame opwek van de Nederlandse overheid.

Het verminderen van grondstofgebruik is ook essentieel voor het klimaat. Daarom dragen we bij aan het doel dat **heel Nederland aardgasvrij** is in 2050, in lijn met de klimaatdoelen van de overheid. Dit doen we bijvoorbeeld door projecten rond isolatie en innovatieve oplossingen voor warmtebronnen. We helpen ook de circulaire samenleving vooruit om slimmer met spullen om te gaan: minder kopen, delen en repareren waar kan. We streven ernaar dat in **2035 ons grondstoffengebruik 15% lager is dan in 2016.** Dit is in lijn met de doelstelling van het Nationaal Programma Circulaire Economie.

We werken aan klimaatadaptatie via natuurlijke oplossingen die hitte, droogte en wateroverlast helpen opvangen, van groene wijken tot de grote pilot voor het vernatten van veenweidegebieden in Friesland. Met als beoogd resultaat dat **alle wijken en landelijk gebied klimaatbestendig zijn ingericht.**

Foto: Geke Bosch

Onze impactclaim in één zin:

Een gezonde leefomgeving voor me
een rijke biodiversiteit, een stabiel l

Maatschappelijke effecten - 2050

90% van onze natuur is weer gezond en veerkrachtig

Nederland is klimaatneutraal, er is geen netto CO2 uitstoot meer

Resultaten 2035 - 2050

Er is 650.000 ha extra natuur-inclusieve landbouw-grond

Alle natuur buiten natuur-gebieden voldoet aan basiskwaliteit natuur

Er zijn 10 nieuwe plekken in Nederland waar de Melkweg te zien is

Ons grondstoffen-gebruik is 15% lager dan in 2016

Strategieën

We bouwen aan een versterkte beweging van onderop

We laten zien dat het kan of voorkomen kan worden

ns en natuur:
klimaat en schoon milieu

Nederland is klimaatbestendig

Het volume van schadelijke stoffen in het milieu is gehalveerd t.o.v. 2005

Heel Nederland is aardgasvrij

100% van de energieproductie op land is hernieuwbaar en natuurinclusief, met lokaal zeggenschap

Alle wijken en landelijk gebied zijn klimaatbestendig ingericht

Uitstoot en lozing van schadelijke stoffen is gereduceerd tot 0

We verbinden de straat met de staat

We werken aan een normverschuiving: groen en gezond is het nieuwe normaal

Milieu

Onze leefomgeving staat onder druk door vervuilde lucht, bodem en water. Stoffen als PFAS, pesticiden en fijnstof schaden de gezondheid van mens, dier en plant, terwijl samenhangend beleid ontbreekt en milieuschade te vaak onopgemerkt blijft. We werken toe naar een **Nederland waarin het volume schadelijke stoffen in het milieu is gehalveerd ten opzichte van 2005**. Dit draagt bij aan het herstel van biodiversiteit, onder andere in het oppervlaktewater. Officiële doelen voor verschillende schadelijke stoffen lopen uiteen. Volgens Europese wetgeving moet de uitstoot van stikstofoxiden in 2030 45% procent lager zijn dan in 2005 en 100% van de Nederlandse wateren moet in 2027 aan de Europese normen voldoen (op dit moment is dat nog geen 1%).

Om hieraan bij te dragen, ondersteunen we actieve burgers met kennis, netwerken en citizen-science-projecten. We brengen goede voorbeelden voor het voetlicht en zorgen dat bestuurders er niet omheen kunnen. Wanneer nodig stappen we naar de rechtbank. Zo verbinden we lokale kracht met landelijke verandering, met als resultaat een **afname van uitstoot en lozing van schadelijke stoffen tot 0**.

Foto: Pierre-Eric Baumann

Hoe wij werken: onze strategieën

De kracht van de Natuur en Milieufederaties ligt in samenwerken. Dit doen we met allerlei partners, van burgers en andere natuur- en milieuorganisaties, tot overheden. Samen laten we zien dat het kan, bieden we handelingsperspectief en schrijven we een nieuw verhaal.

We bouwen aan een versterkte beweging van onderop.

We versterken lokale bewegingen die werken aan een groene en gezonde leefomgeving. Dat doen we door aanjagers en pioniers, zoals energieboswachters, groenmakers en nachtwachters te trainen, te begeleiden en met elkaar te verbinden.

We laten zien dat het kan of voorkomen kan worden.

Met vernieuwende projecten, sterke samenwerkingen en een aanpak die vertrouwen geeft, laten we zien hoe het wél kan. Onze kracht ligt in het starten, verbinden en versterken van initiatieven die in de praktijk werken. Zo bieden we overheden, bedrijven en burgers concreet handelingsperspectief.

We verbinden de straat met de staat.

We zorgen dat lokale signalen worden omgezet in beleid, door partijen te verbinden van buurtinitiatieven tot politiek. Als het nodig is, zetten we juridische stappen. We praten waar het kan, en procederen waar het moet. Hiermee zorgen we, naast onze directe impact, voor een grotere verschuiving richting een gezonde leefomgeving voor mens en natuur.

We werken aan een normverschuiving: groen en gezond is het nieuwe normaal.

Boeren, ondernemers en burgers missen een geloofwaardig alternatief dat perspectief biedt. De verontwaardiging over PFAS, pesticiden en vervuild water groeit en wij zorgen dat deze zorgen worden gehoord, door verhalen zichtbaar te maken en te versterken richting de politiek.

Hoofdstuk 2

Wat we hebben bereikt in 2025

De Natuur en Milieufederaties maken samen veel impact: op landelijk niveau en in alle 12 de provincies. In dit hoofdstuk laten we zien welke impact we in 2025 samen hebben gemaakt. We beginnen met een overzicht van onze inzet en bereik. Daarna laten we voor onze programma's – Biodiversiteit, Klimaat en Milieu* - zien welke impact we hebben gemaakt.

Hoe dit hoofdstuk is opgebouwd

In dit hoofdstuk geven we per programma een overzicht van onze landelijke projecten. Daarnaast delen we impactverhalen die onze landelijke projecten en het werk in de provincies illustreren. Ook delen we de data die we hebben verzamelend binnen onze projecten en van externe bronnen. Zo laten we zien hoe ons werk op de grond bijdraagt aan de resultaten en maatschappelijke effecten van onze meerjarenstrategie.

Dit hoofdstuk bevat:
3 programma's
13 landelijke projecten
12 impactverhalen uit de provincies

Daarnaast gebruiken we twee soorten cijfers:

Externe data, om de voortgang te laten zien op de maatschappelijke effecten en resultaten uit onze veranderstrategie. Deze data gebruiken we op programma- en projectniveau, en soms ook bij de impactverhalen.

Cijfers bij de impactverhalen, die laten zien hoe een specifiek voorbeeld bijdraagt aan onze resultaten en effecten. Deze cijfers gelden tot nu toe; loopt een project al 2 jaar, dan gaat het om de resultaten over die periode. De cijfers op strategieniveau gaan altijd over 2025.

Stichting de Natuur en Milieufederaties bestaat uit een landelijke koepel en twaalf provinciale federaties. Impact maken we samen met ruim 1.000 aangesloten groepen en vele vrijwilligers.

* Voor het thema Milieu is het landelijke programma nog in ontwikkeling. Er is daarom geen programma overzicht.

2.1 Onze inzet en bereik in 2025

Bereik	Versterken maatschappelijk middenveld	Verduurzamen bedrijven	Verduurzamen overheidsbeleid
1.530 aangesloten lokale groepen en organisaties	**12.703** adviezen[1] gegeven aan burgers en lokale organisaties	**2.737** bedrijven advies gegeven over duurzame bedrijfsvoering	**211** zienswijzen ingediend 66% werd overgenomen activiteiten
27.193 bezoekers aan de 958 georganiseerde activiteiten	**171** netwerken opgezet	**85** bedrijven helpen verduurzamen	Bij **1.110** beleidsontwikkeltrajecten betrokken
684.580 mensen[2] online bereikt en 2.209 keer in de media	**1.827** maatschappelijke initiatieven ondersteund	**1.119** bedrijven toegang gegeven tot kennisuitwisseling over duurzaamheid	**139** concrete plannen voor beleidsuitvoering ontwikkeld

[1] Het aantal georganiseerde activiteiten is lager, onder andere door het sluiten van 4 van de 5 Energieloketten in Flevoland.

[2] Het online bereik is gedaald doordat een aantal grote projecten stopten of overgedragen zijn, zoals het Drents Energieloket, die veel mensen bereikten via online kanalen.

2.2 Programma biodiversiteit

De Natuur en Milieufederaties werken op drie manieren aan herstel van de biodiversiteit: via de landbouw, via natuur in de buurt en via het beschermen van de nacht. We laten zien dat het combineren van landbouw met natuur mogelijk is. Verder laten we zien dat natuur in je eigen omgeving versterkt kan worden, door bewoners te stimuleren zelf in actie te komen voor een natuurrijke omgeving. Ook zetten we ons in voor een donkere nacht, want ook lichtvervuiling bedreigt dieren, planten en de rust die mensen en natuur nodig hebben.

Programma **Biodiversiteit**

Looptijd	Doorlopend programma
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Opstart programma Nachtbeleid. 2. Vertoning documentaire The Dark Side of Bright Skies tijdens Nacht van de Nacht in alle provincies. 3. Eerste lobbytrajecten uitgevoerd binnen Netwerken Groene Boeren. 4. Succesvolle evenementen georganiseerd om buurtbewoners te betrekken bij de groene boer binnen Boer & Buur met Natuur.
Tegenvallers 2025	1. Weinig beweging binnen de landelijke politiek, ondanks gerechtelijke uitspraak. 2. In sommige provincies verloopt de opstart van Netwerken Groene Boeren langzamer dan gehoopt.

Foto: Leonie Franken

Maatschappelijk effect:

90%

van onze natuur is weer gezond en veerkrachtig

Trend:

Percentage van onze natuur dat gezond en veerkrachtig is

Baseline
(ca. 2019–2020)

10%

Huidig
(2025, meest recent)

12%

Bron: Compendium voor de Leefomgeving

Oplossing biodiversiteit: **Natuurinclusieve landbouw**

Bij landbouw laten we zien dat boeren en natuur elkaar kunnen versterken. Met projecten als Boer&Buur met Natuur en Netwerken Groene Boeren werken we aan natuurinclusieve landbouw; landbouw die niet ten koste gaat van de natuur, maar er juist aan bijdraagt. We realiseren samen extra hectaren natuur-inclusieve landbouwgrond. Daarnaast lobbyen we samen met onze partners voor aanscherping van het beleid van de overheid om het gestelde doel van 650.000 ha extra natuurinclusieve landbouwgrond te behalen.

Resultaat 2035 - 2050:
Er is *650.000 ha* extra natuurinclusieve landbouwgrond

Trend:
Aantal hectare landbouwgrond en aandeel biologisch

1.872.319 ha
waarvan **48.000 ha biologisch**

1.820.000 ha
waarvan **91.000 ha biologisch**

Bron: Compendium voor de Leefomgeving

Project: **Boer & Buur met Natuur**

Boeren en burgers werken steeds vaker samen aan een duurzamere voedselketen. Met het project **Boer&Buur met Natuur** ondersteunen we in alle 12 provincies initiatieven die hier concreet mee aan de slag gaan. We laten zien dat het kan, bieden praktische kennis en brengen mensen bij elkaar. In 2025 organiseerden we inspirerende bijeenkomsten waar boeren en buren elkaar ontmoetten en samenwerkten. Ook lanceerden we een kaart met aanbieders van natuurinclusief voedsel en een kennisbank. Meer weten? Kijk op boerenbuurmetnatuur.nl

Project Boer&Buur met Natuur

Looptijd	Aug 2023 – juli 2027
Doel	Het bouwen van een beweging van onderop waarin boeren en buren samenwerken aan de omslag naar natuurinclusieve landbouw.
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Intensieve ondersteuning (met raad en daad) van 24 Boer&Buur coalities 2. Implementatie van de kaart met aanbieders van natuurinclusief geproduceerd voedsel. Consumenten kunnen hiermee eenvoudig zien waar ze in hun eigen omgeving hun steentje kunnen bijdragen met hun boodschappen. 3. Realisatie van een uitgebreide kennisbank waar zowel boeren als buren die stappen willen zetten naar natuurinclusief praktische informatie kunnen vinden. 4. Organisatie van vele bijeenkomsten waar boeren en buren elkaar ontmoeten en met elkaar in gesprek raken.
Tegenvallers 2025	Kennisuitwisseling tussen verschillende boeren bleek lastig op te zetten te zijn, mede door drukte en tijdsgebrek bij de boeren zelf. We hebben daarom vaker expertise gevraagd bij kennisinstellingen en experts om toch aan de vragen van deelnemende coalities te voldoen.

Impactverhaal uit Noord-Brabant

Breda Dichtbij Box: lokaal en duurzaam voedsel uit de regio

De aanleiding

In Breda was geen plek waar inwoners terechtkonden voor lokale, duurzame groenten uit de regio. Dit terwijl er wel aanbod was.

"Afzet via een korte keten betekent minder transport en dus minder uitstoot. Mensen uit de streek eten wat hier geteeld wordt, dat vind ik heel waardevol. En de werknemers van de zorgboerderij weten dat ze werken voor het voedsel van de mensen in Breda. Dat is heel tastbaar."
–Boerin Corina van der Spel van Zorgboerderij De Zwaluw

De inzet

Zorgboerderij De Zwaluw in Lage Zwaluwe zocht een afzetpunt dichtbij en klopte aan bij de Brabantse Milieufederatie. Dat was het startpunt voor een nieuw initiatief. De Brabantse Milieufederatie zocht contact met andere duurzame boerderijen in de regio en met de Breda Food Co-op. Samen kozen ze voor een lokale groenten- en fruitbox: de Breda Dichtbij Box, die in 2025 op de markt kwam.

Rol van de federatie

De Brabantse Milieufederatie was verbinder, facilitator en meedenker. Ze legden contacten met boerderijen, de Breda Food Co-op en de gemeente Breda en hielden die warm. Nu wordt er doorgepakt naar een Biohub in Breda. De gemeente omarmt dit inmiddels ook in de plannen.

Impact

Door meer afzet voor lokale duurzame boerderijen in de regio te realiseren, daalt het aantal kilometers dat voedsel aflegt en daarmee de CO2 uitstoot.
Bij biologische landbouw worden minder schadelijke stoffen gebruikt dan in de reguliere landbouw. Door de vraag naar biologisch te vergroten, neemt het aantal schadelijke stoffen in het milieu af.

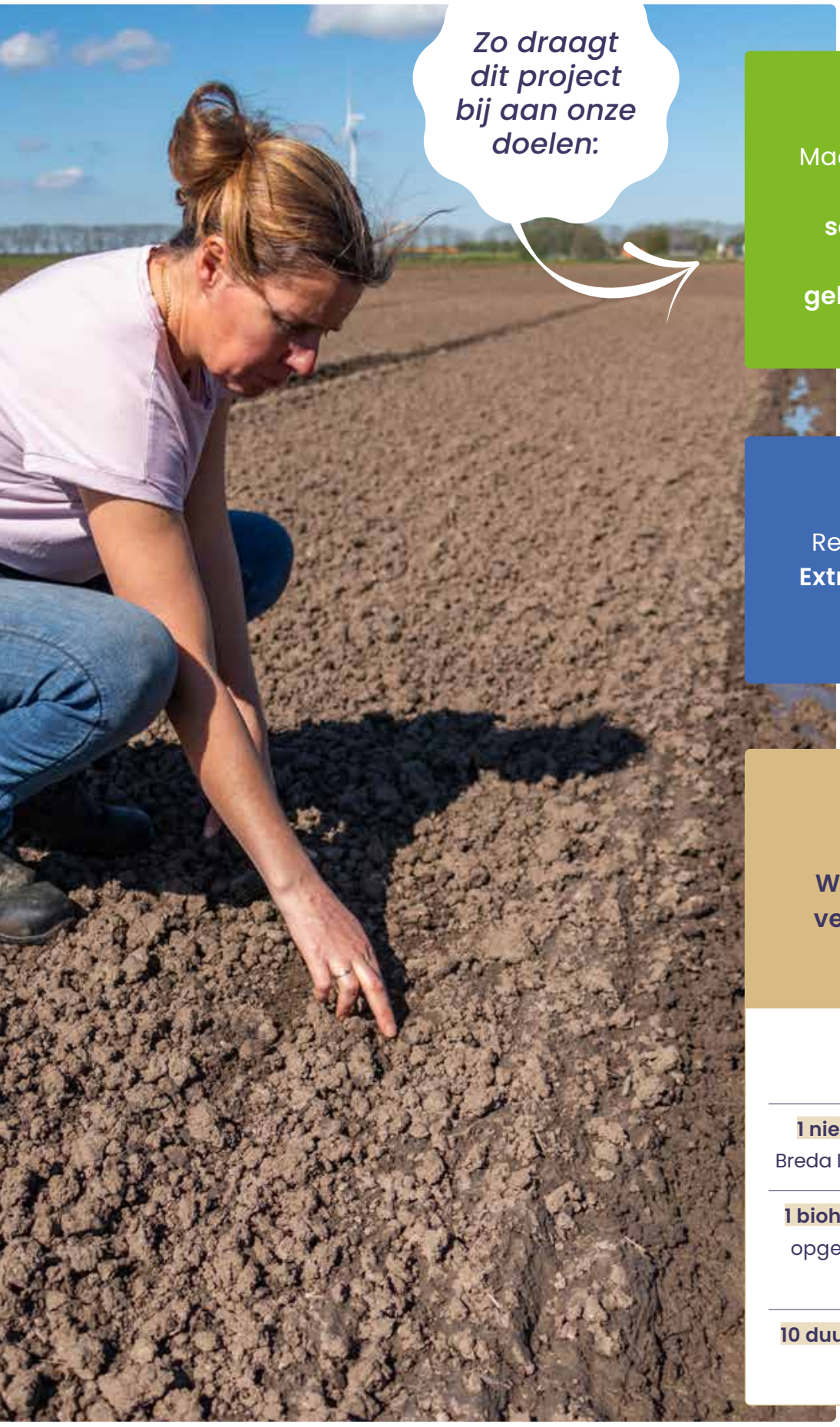
Uitdagingen

De logistiek van de toelevering en de samenwerking tussen boeren met en zonder SKAL-certificaat[1] waren lastig. Voor de Biohub is een lange adem nodig en is financiering een uitdaging.

[1] Een Skal-certificaat is het officiële bewijs dat een bedrijf voldoet aan de biologische wet- en regelgeving.

Foto: Corina van der Spel – fotograaf: Max Houwing

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Maatschappelijk effect:
Het volume van schadelijke stoffen in het milieu is gehalveerd t.o.v. 2005

Resultaat 2035-2050:
Extra natuur inclusieve landbouwgrond

Strategie:
We bouwen aan een versterkte beweging van onderop

Bereikt in 2025

1 nieuw lokaal afzetpunt: de Breda Dichtbij Box, gestart in 2025

1 biohub Breda in ontwikkeling, opgenomen in gemeentelijke plannen

10 duurzame boerderijen uit de regio aangesloten

Impactverhaal uit Groningen

Menko voedt de stad: een boer in transitie

De aanleiding

Menko Oosterhuis boert met zijn broer op 140 hectare zware klei aan de rand van Groningen. Zijn ambitie is om hun producten lokaal te verkopen en ecologischer te werken, maar het blijkt lastig om de aansluiting met consumenten te vinden.

"Het is een taaie weg hoor. Niet alles gaat in één keer goed op mijn grond. Er soms gaat het zelfs helemaal mis: ik teelde per ongeluk kreukerwten in plaats van spliterwten, die een half uur langer moeten koken. Dankzij het netwerk van NMF Groningen vond ik alsnog een afnemer voor menselijke consumptie,"

–Boer Menko Oosterhuis

Het project

Via het programma Boer&Buur met Natuur kan Natuur en Milieufederatie Groningen boer Menko 4 jaar lang ondersteunen in het bereiken van zijn ambities. Samen verkenden ze vele opties, zoals de korte keten en voedselbossen. Ook richtte boer Menko met andere boeren een havercoöperatie op om de teelt en afzet van naakte haver, een voedzamer en gezonder alternatief voor rijst, op te schalen.

Rol van de federatie

NMF hielp Menko zijn ideeën te structureren, bracht partijen bij elkaar en zette haar netwerk en communicatiekracht in. NMF organiseerde een minisymposium, excursies en samen met filmmaker Tom Tieman maakten we de film Menko Voedt de Stad. Dit leidde tot gesprekken bij boeren, gemeenten en landelijke media.

Impact

Door samen te werken met boer Menko en zijn verhaal te delen, is er meer inzicht en bekendheid over de uitdagingen in de transitie van reguliere landbouw naar een kortere keten en natuurinclusieve landbouw.

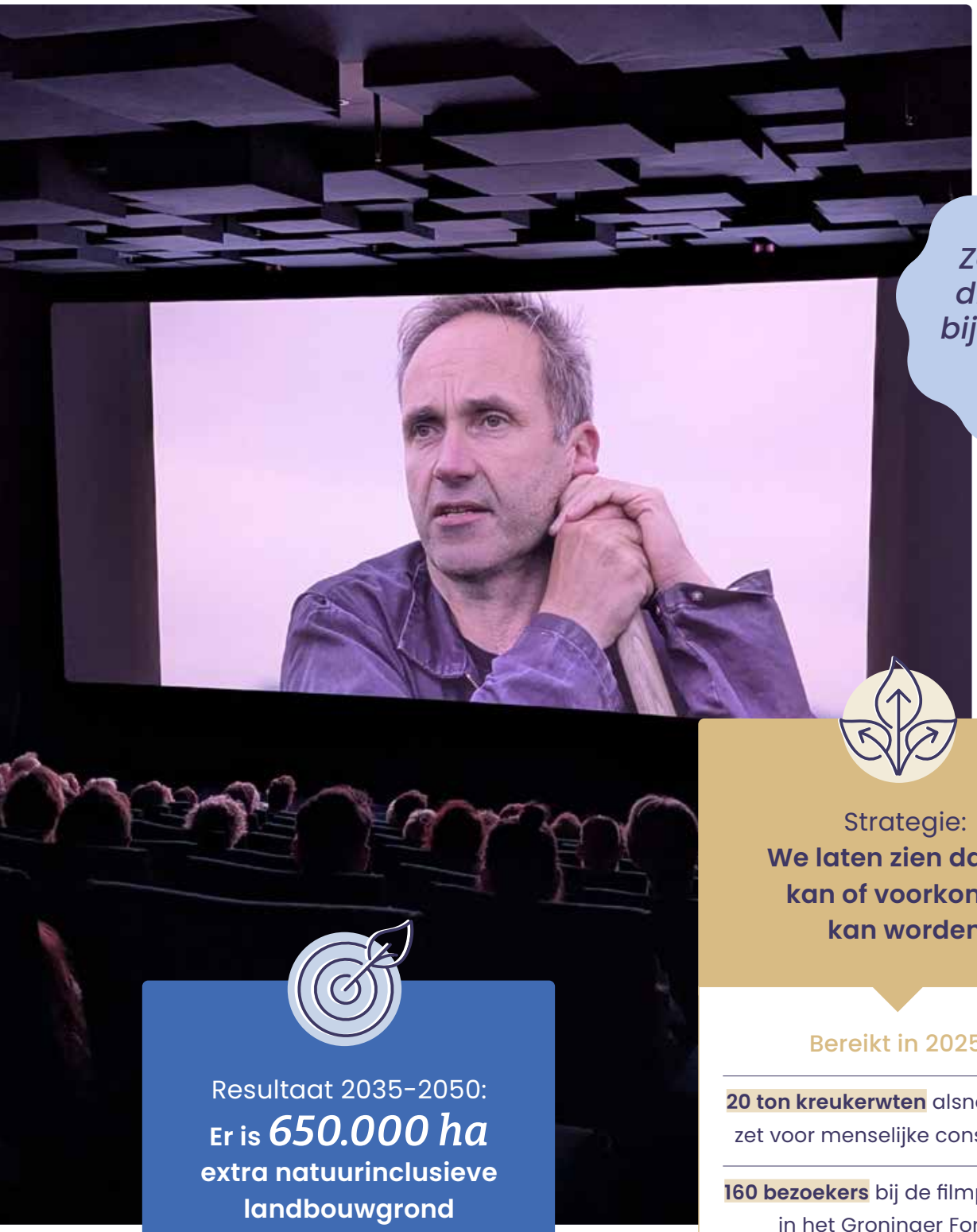
Uitdagingen

Plannen voor een voedselhub, koolzaadolie en voedselbossen kwamen organisatorisch en financieel niet van de grond. De les: meer focus levert meer resultaat op.

Maatschappelijk effect:

90%

van onze natuur is weer gezond en veerkrachtig

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Strategie:
We laten zien dat het kan of voorkomen kan worden

Bereikt in 2025

20 ton kreukerwten alsnog afgezet voor menselijke consumptie

160 bezoekers bij de filmpremière in het Groninger Forum

Minimaal extra **6 vertoningen** en **200 bezoekers**

Vertoningen van de film op RtV Noord

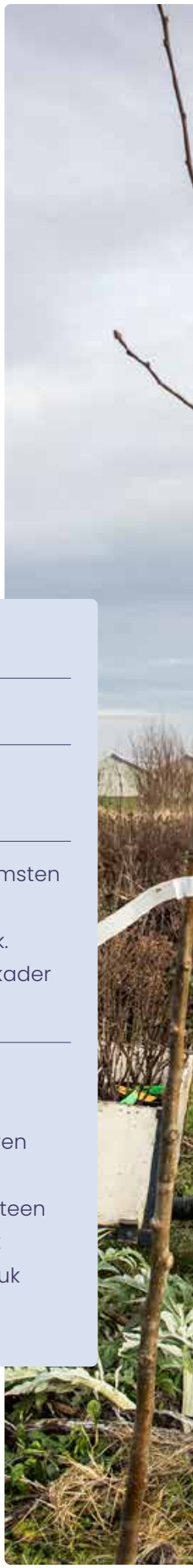
Resultaat 2035-2050:
Er is *650.000 ha* extra natuurinclusieve landbouwgrond

Voor de gehele projectduur

40 hectare nieuwe voedselgewassen

Project: **Netwerk Groene Boeren**

In 2025 ging het project Netwerk Groene Boeren echt van start in acht provincies. We brachten in kaart welke groene boeren en bestaande netwerken er al zijn. In alle provincies voerden we gesprekken en organiseerden we bijeenkomsten, waaruit bleek dat er duidelijk behoefte is aan zo'n netwerk. In een aantal provincies is al contact gelegd met de overheid en zijn eerste stappen gezet om beleid te beïnvloeden.

Project **Netwerk groene boeren**

Looptijd	2024-2027
Doel	Groene boeren een stem geven in de provinciale lobby.
Federaties	Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant, Limburg
Mijlpalen 2025	1. In alle provincies zijn inventariserende gesprekken en bijeenkomsten met groene boeren geweest. 2. In alle provincies is gestart met het opbouwen van het netwerk. 3. In verschillende provincies zijn in 2025 lobbyactiviteiten in het kader van dit project uitgevoerd.
Tegenvallers 2025	1. Niet alle federaties konden dezelfde inspanning leveren door personele wisselingen. 2. Het doel van het netwerk is niet voor alle gecontacteerde boeren voldoende tastbaar, doordat het neerzetten van een netwerk geen direct resultaat oplevert. In provincies waarin boeren meteen benaderd werden vanuit lobbystandpunten en kansen was dit wel duidelijk. In het vervolg komt hierop dan ook meer de nadruk te liggen.

Foto: Dingena Mol

Noord-Holland - Agroforestry: natuur en landbouw hand in hand[2]

Foto: Dingena Mol

De aanleiding

In het landelijk gebied is meer biodiversiteit nodig en moet de landbouw duurzamer worden. Agroforestry, het combineren van bomen met landbouw, kan daarbij helpen. Maar veel boeren weten niet waar ze moeten beginnen. Financiering en vergunningen zijn ingewikkeld en de stap om te starten is groot.

Boerin Anna Kuiper, één van de deelnemers:

"Dit is geen hobby, dit is landbouw waarin natuur en voedselproductie samenkomen en elkaar versterken."

Het project

Natuur en Milieufederaties Noord-Holland (MNH) hielp boeren over die eerste drempel heen met het Living Lab Agroforestry. Boeren konden starten met een proefperceel van ongeveer 1 hectare om te ontdekken of agroforestry bij hun bedrijf past.

Een leergroep van 100 boeren wisselt kennis uit en een studiegroep van 10 boeren die al aan de slag zijn, deelt ervaringen via veldbezoeken.

Rol van de federatie

MNH coördineerde het hele traject: van vergunning en ontwerp tot aanleg en kennisdeling. Ze organiseerden financiering via subsidies en partners zoals Trees for All, en brachten alle betrokken partijen samen.

Impact

Agroforestry heeft een bewezen significant positief effect op biodiversiteit in gematigde klimaatzones. Het verbetert bodemstructuur en bodemvruchtbaarheid, en verhoogt de aantallen en soorten vogels, insecten en kleine zoogdieren.[3]

Uitdagingen

Vergunningen kosten veel tijd: gemeenten zijn nog onbekend met agroforestry. Het project zit nog in een pionierende fase, maar de animo onder boeren is groot.

Maatschappeli
90%
van onze natuu
gezond en veer

[2] Dit is onderdeel van Agroforestry Netwerk Nederland. Het project voeren we uit met Louis Bolk Instituut, Fruitz for Life en Werkend Landschap en wordt mede mogelijk gemaakt door Trees for All en de Europese Unie.

[3] Bron: Wageningen University & Research

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

jk effect:
%
r is weer
krachtig

Resultaat 2035-2050:
Er is *650.000 ha* extra natuurinclusieve landbouwgrond

Voor de gehele projectduur

6 hectare agroforestry aangelegd

Strategie:
We bouwen aan een versterkte beweging van onderop

Bereikt in 2025

21.000 bomen geplant

100 boeren in de leergroep

10 boeren in de actieve studiegroep

30 vrijwilligers bij plantdagen

Bron: Wageningen University & Research

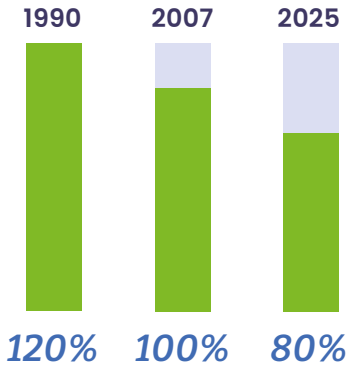
Foto: Dingena Mol

Oplossing biodiversiteit: **Basiskwaliteit Natuur**

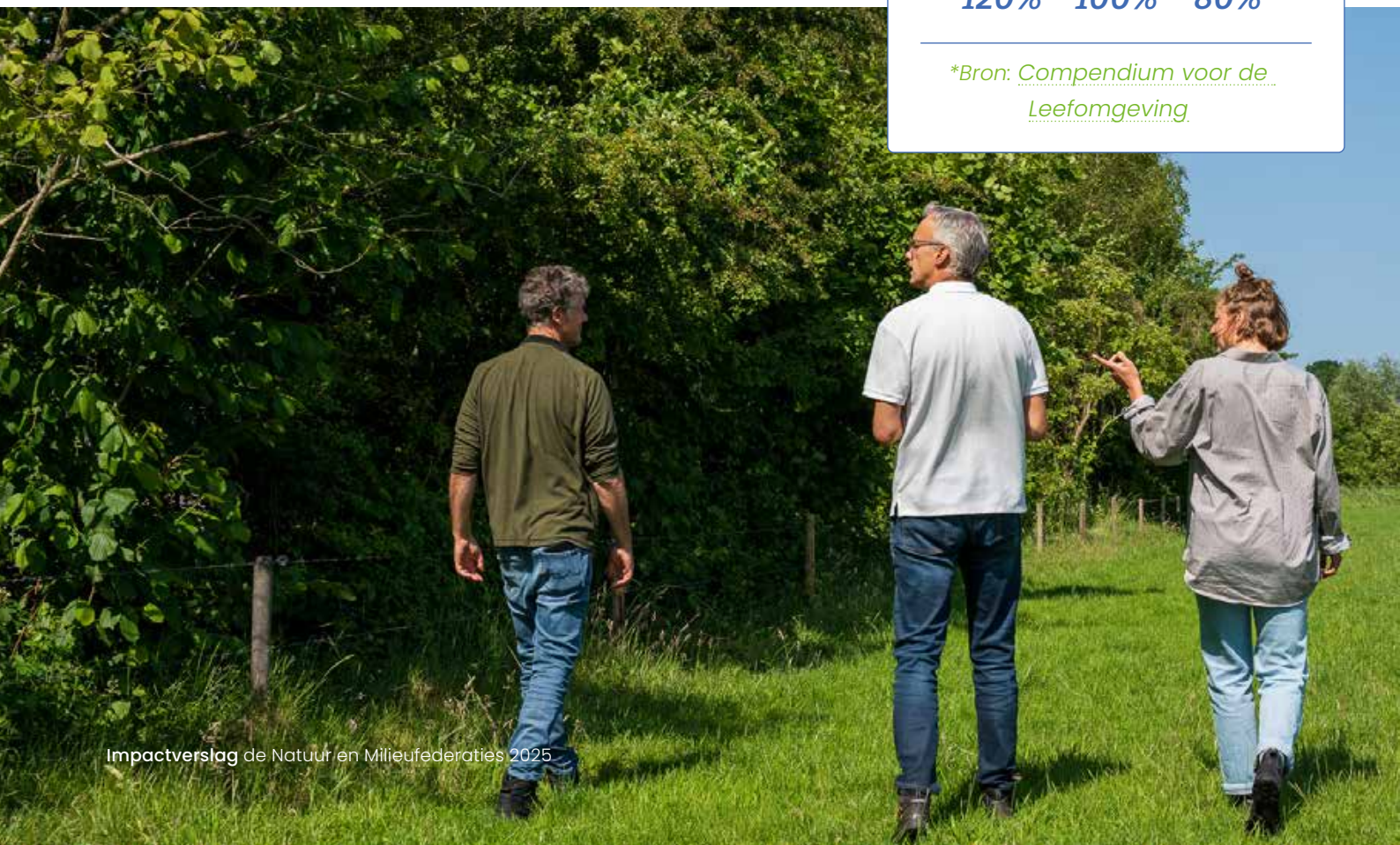
Basiskwaliteit Natuur staat voor het minimale niveau dat onze omgeving nodig heeft om gezond te blijven. Dit is bepaald aan de hand van de aanwezigheid van algemene soorten broedvogels, dagvlinders en vaatplanten.
De focus ligt op bebouwd en agrarisch gebied. Via het samenwerkingsverband Groene Bond-genoten ondersteunen de federaties vrijwilligers met kennis, tools en financiering. Met de webapp SoortenKijker wil Groene Bondgenoten heel Nederland inspireren om samen te werken aan het herstel van de Basiskwaliteit Natuur. Daarnaast bieden we een e-learning module aan en zetten we in op monitoring van algemene soorten buiten natuurgebieden.

Resultaat 2035 - 2050:
Alle natuur buiten natuurgebieden voldoet aan basiskwaliteit natuur

Trend:
Omvang populatie broedvogels en dagvlinders*

*Bron: *Compendium voor de Leefomgeving*

Project: **Groene Bondgenoten**

Groene Bondgenoten is een samenwerking tussen 6 organisaties met een groot netwerk van groene vrijwilligers. Al deze vrijwilligers werken op hun eigen manier aan een mooiere en rijkere leefomgeving en dragen zo bij aan betere basiskwaliteit natuur in Nederland. Groene Bondgenoten ondersteunt hen met praktische tools, kennis en activiteiten. Want we zijn ervan overtuigd: vrijwilligers zijn onmisbaar. Ze kennen hun eigen omgeving, brengen verschillende talenten mee en maken samen dingen mogelijk die één organisatie alleen nooit voor elkaar krijgt.

Project Groene Bondgenoten

Looptijd	2022-2026
Doel	In 2035 is overal in Nederland een start gemaakt met het realiseren van Basiskwaliteit Natuur (BKN), in 2050 is Basiskwaliteit Natuur de norm in omgevingsbeleid
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Lokale activiteiten voor vrijwilligers in 9 provincies, van een symposium in Friesland tot een webinar over BKN in Drenthe en een focusgroep in Noord-Holland. 2. Succesvolle lancering van de app Soortenkijker 1.0, te bekijken op soortenkijker.groenebondgenoten.nl; 3. Training over soortenbescherming en wetgeving ontwikkeld. 4. Waarborging samenwerking via overeenkomst over vervolg na afloop project.
Tegenvallers 2025	1. De training over soortenbescherming is ontwikkeld, maar nog niet gegeven. De ontwikkelfase kostte meer tijd dan vooraf gepland. 2. De samenwerking is nu incidenteel provinciaal geborgd, via activiteiten in de provincies. Structurele borging blijft een aandachtspunt.

Kansenkaarten Zoem Zone: heel Limburg in actie voor bestuivers

De aanleiding

De helft van de 360 wilde bestuivers, bijen, zweefvliegen en vlinders, in Nederland wordt bedreigd door verlies van leefgebied, bestrijdingsmiddelen en klimaatverandering. In Limburg ontbrak een concreet overzicht van waar de kansen liggen om daar iets aan te doen.

Wethouder Bjorn Molling, Gemeente Meerssen:

"We hebben biodiversiteit hoog in het vaandel binnen onze gemeente, omdat we een gezonde groene voedselrijke leefomgeving willen doorgeven aan de volgende generatie. Zoem Zone biedt daartoe goede concrete handvaten om dit te kunnen doen."

Het project

NMF Limburg startte daarom samen met Wageningen Environmental Research een pilot in twee gemeenten om te onderzoeken waar kansen liggen om de leefomgeving van bestuivers te verbeteren. De pilots leverden waardevolle kansenkaarten en aanbevelingen op. Begin 2026 deelden de twee pilotgemeenten hun ervaringen op een breed symposium. Het resultaat: 27 extra gemeenten doen mee. Wanneer aangrenzende gemeenten hun kaarten koppelen, ontstaat een dekkend netwerk voor bestuivers door de hele provincie.

Rol van de federatie

NMF Limburg trok dit project van begin tot eind. Dankzij haar netwerk in Limburgse gemeenten en de samenwerking met de gedeputeerde lukte het om vrijwel alle gemeenten tegelijk te committeren, inclusief financiële bijdrage en het delen van datasets. Die brede coalitie maakte het ook mogelijk een LIFE-subsidie binnen te halen voor uitvoering en monitoring in de komende jaren.

Impact

Op termijn leidt dit project tot meer hectares geschikt leefgebied en een rem op de achteruitgang van soorten en aantallen bestuivers.

Uitdagingen

Zoveel partijen tegelijk bewegen, vraagt veel afstemming. Financiering voor de provinciale uitrol regelen was complex.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Maatschappelijk effect 2050:

90%

van onze natuur is weer gezond en veerkrachtig

Resultaat 2035-2050:

Alle natuur buiten natuurgebieden voldoet aan basiskwaliteit natuur

Strategie:

We laten zien dat het kan of voorkomen kan worden

Bereikt in 2025

2 succesvolle pilotgemeenten

27 van 31 Limburgse gemeenten doen mee aan de provinciale uitrol

4 extra partners: Limburgs Landschap, Natuurrijk Limburg, Ontwikkelingsmaatschappij Midden-Limburg en Rabobank

1 LIFE-subsidie binnengehaald voor uitvoering en monitoring

Project: Plan Boom

In vijf jaar tijd zijn er in Nederland vijf miljoen bomen geplant vanuit Plan Boom. Het landelijke project Plan Boom is in 2024 afgerond. Maar een aantal federaties, waaronder de ZMf, organiseren nog steeds uitdeel- en plantacties. Financiering voor de bomen in Zeeland komt van deelnemende partijen zoals gemeenten en Delta.

Plan Boom: voor elke Zeeuw een boom

De aanleiding

Zeeland heeft te weinig bomen. Extra inheemse bomen zijn hard nodig: ze zijn een thuis voor vogels, insecten en andere dieren. Ze bieden voedsel, schuilplaatsen en een plek om een nest te bouwen.

Petra van Nieuwenhuijzen uit Veere haalde een lindeboom op als geboorte-boom voor haar kleindochter Amelie: *"We zien hoe Amelie en haar boompje samen in gezondheid en liefde opgroeien. Het is een mooi symbool voor haar om te zien hoe je mag groeien en hoe de natuur gekoesterd mag worden."*

De inzet

De Zeeuwse Milieufederatie (ZMf) zette zich tot doel om 400.000 bomen te planten. Één voor elke Zeeuw. Plan Boom Zeeland bestaat uit meerdere deelprojecten. Het bekendste is de gratis boompjes uitdeelactie voor de particuliere tuin, waarbij inmiddels 113.000 bomen zijn uitgedeeld. Verder worden bomen geplant op schoolpleinen, bij particulieren in het buitengebied en in samen-werking met hotels en energiebedrijf DELTA Energie.

Rol van de federatie

ZMf was de coördinator van het project. Met een groot netwerk en persoonlijke aanpak betrok ZMf alle 13 Zeeuwse gemeenten, diverse woning-bouwcorporaties, 150 vrijwilligers en partners zoals DELTA Energie en het Waterschap Scheldstromen.

Impact

Bomen zorgen voor verkoeling; onder een boom kan het wel 10 graden koeler zijn. Bomen zorgen voor schonere lucht omdat ze CO2 (koolstof-dioxide) omzetten in zuurstof én stof en kleine vuildeeltjes uit de lucht opvangen. Ook kan een boom schadelijke stoffen, zoals sommige gassen, opnemen via zijn bladeren. En bomen helpen wateroverlast te voorkomen.

Uitdagingen

De financiering rondkrijgen was de grootste uitdaging. De les: gratis weggeven werkt aanstekelijk en zorgt voor veel bekendheid en hiermee bereik je nieuwe doelgroepen.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Maatschappelijk effect:
Nederland is klimaat-neutraal, er is geen netto CO2 uitstoot meer.

Totale CO2 uitstoot Nederland in 2025: 117 Mton

Voor de gehele projectduur

5 miljoen kg CO2 per jaar nemen deze bomen samen op.
Berekening op basis van gemiddelde van 25kg CO2 per boom.

Resultaat 2035-2050:
Alle wijken en landelijk gebied zijn klimaat-bestendig ingericht

Strategie:
We laten zien dat het kan

Bereikt in 2025

200.000 bomen geplant in 5 jaar

150 vrijwilligers betrokken

Oplossing: **Donkerte**

Elk jaar neemt lichtvervuiling toe. Kunstlicht verstoort het natuurlijke ritme van licht en donker en dat heeft grote gevolgen voor mensen én natuur. Nachtvlinders raken uitgeput, trekvogels vliegen tegen gebouwen, kikkers paren minder en vleermuizen verliezen leefgebied. Ook bomen en planten raken in de war: ze lopen eerder uit en zijn gevoeliger voor vorst. Kortom: een donkere nacht is geen luxe, maar noodzaak. Daarom zetten we ons in voor minder lichtvervuiling via de campagne Nacht van de Nacht en het nieuwe project Licht uit, Nacht aan. Want de Melkweg moet weer zichtbaar worden.

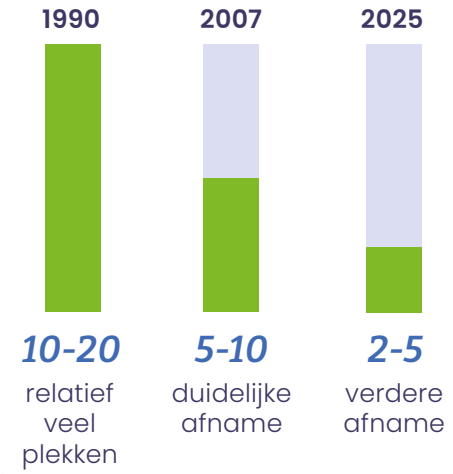
Resultaat 2035 - 2050:

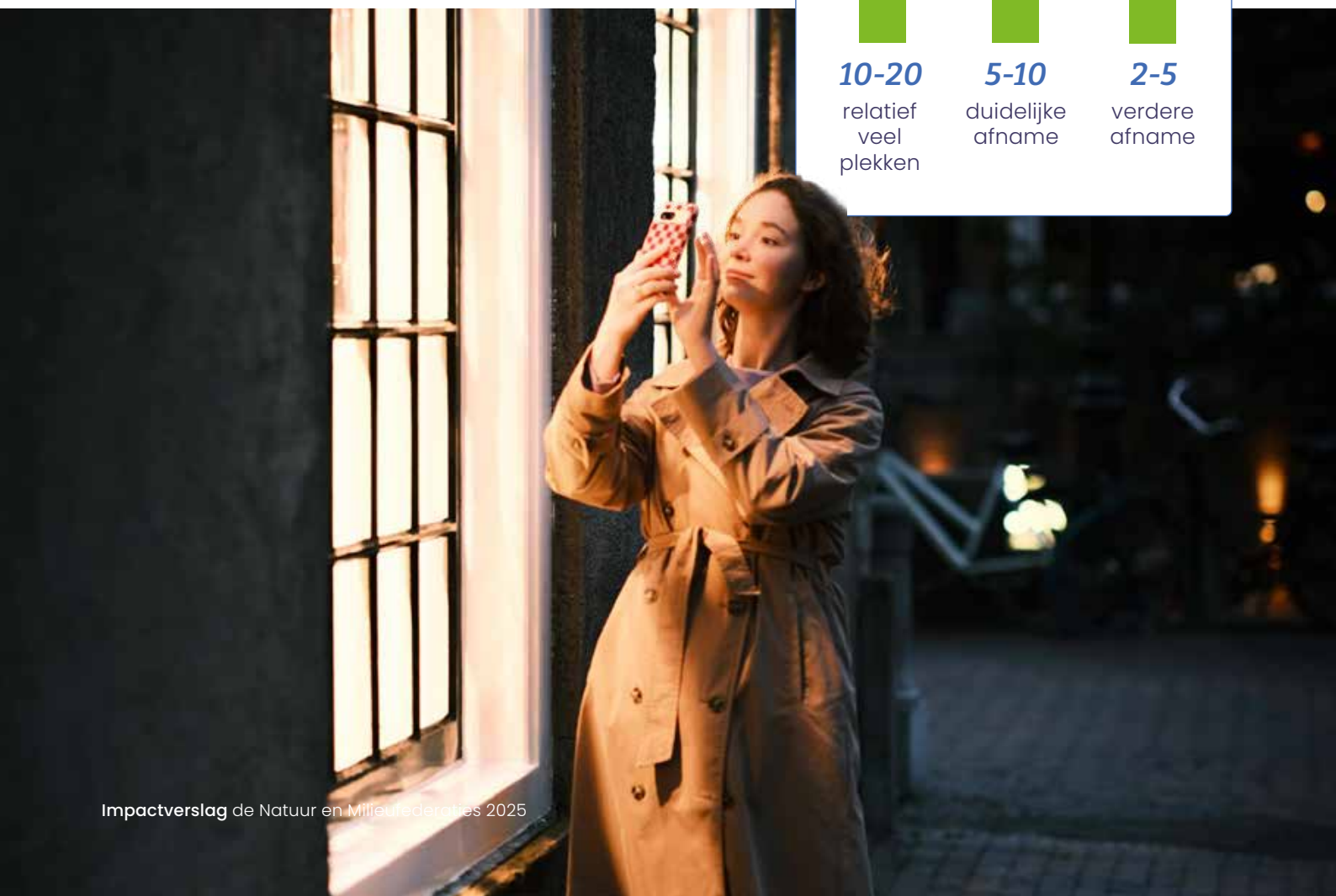
10 nieuwe plekken

in Nederland waar de Melkweg te zien is

Trend:

Aantal plekken in Nederland waar de Melkweg goed te zien is

Project: **Licht Uit, Nacht Aan**

Vorig jaar zijn we gestart met het project Licht Uit, Nacht Aan. In vier jaar werken we aan minder lichtvervuiling in drie bijzondere natuurgebieden: de Veluwe, het Waddengebied en Nationaal Park Nieuw Land. Dit zijn de grootste natuur- en watergebieden van Nederland. Als we nu niets doen, wordt het er de komende jaren alleen maar lichter met grote gevolgen voor de natuur. Met dit project willen we de lichtvervuiling in deze gebieden flink verminderen, en laten zien hoe het ook elders in Nederland kan werken.

Project Licht Uit, Nacht Aan

Looptijd	Q1 2025 T/m Q1 2029
Doel	We beogen verankering van donkerte in gebiedsvisies en beleid. We ontwikkelen een landelijke nachtnorm die in 100 gemeenten kan worden vastgelegd in beleid.
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Programma voortvarend opgestart, programmastructuur staat met bijbehorende langjarige detailbegroting, planning en resultaten voor projectleiders en contactpersonen bij de federaties. 2. Veel interesse in de nachtwachtersopleiding. Eerste wervingsronde levert meer dan 300 geïnteresseerden op voor de online voorlichtingsavond. Ongeveer 30% daarvan stroomt door de training in. 3. Expertgroep geformeerd om ons heen met specialisten en wetenschappers op gebied van sterrenkunde, lichtarmaturen, wet- en regelgeving, gemeentelijk beleid en storytelling.
Tegenvallers 2025	1. In de drie pilotgebieden gaat het plaatsen van fysieke tests langzamer dan gepland. 2. Richtlijn Lichthinder (het enige handvat wat gemeenten hebben) zit achter een betaalmuur en is niet voldoende geschikt voor het voorkomen van overlast voor flora en fauna.

Impactverhaal uit Gelderland

De Veluwe weer donker maken: samenwerken aan een nachtelijke natuur

De aanleiding

Nederland is een van de meest verlichte landen ter wereld en het wordt elk jaar lichter. Ook de Veluwe, ons grootste natuurgebied op land, wordt steeds helderder 's nachts. Dat is een probleem. Kunstlicht verstoort de natuur: vuurvliegjes vinden geen partner, vleermuizen mijden verlichte plekken en de biologische klok van dieren en mensen raakt in de war.

Wethouder Danny Huizer van gemeente Apeldoorn:
"Het donker hoort bij het ongerepte karakter van de Veluwe. Hoe magisch zou het zijn als je straks op aangewezen locaties de sterrenhemel kunt bewonderen?"

De inzet

Op 24 oktober 2025 ondertekenden 16 organisaties een intentieverklaring voor een donkere Veluwe. Ook werd er financiering binnengehaald van de Postcode Loterij, zodat we samen met partners de komende jaren écht impact kunnen maken.

Rol van de federatie

Natuur en Milieu Gelderland (NMGld) zette het thema al enkele jaren op de kaart via de Nacht van de Nacht. Dat leidde tot interesse van gemeenten en andere partijen. NMGld bracht partijen bij elkaar en begeleidde het proces. Uniek was de brede aanpak: niet alleen voor natuurliefhebbers, maar ook voor recreatie en toerisme.

Impact

Gemeente Epe doofde al lampen aan de rand van natuurgebieden. Arnhem en Apeldoorn hebben toegezegd hun lichtbeleid in 2026 aan te passen. Het verwachte resultaat: de nacht is straks donker genoeg om de Melkweg te zien. De das, de vleermuis, bosuil en de nachtvlinder krijgen de donkerte terug die ze nodig hebben.

Uitdagingen

De bewustwording over het belang van donkerte is nog laag. De provincie doet nog niet mee, dat is een belangrijke volgende stap. Aan de intentieverklaring zijn nog geen concrete normen verbonden.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

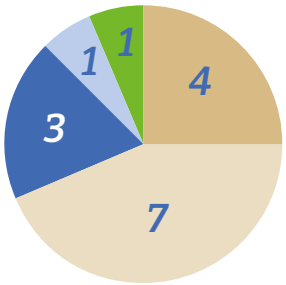
Foto: Edwin Smits

Strategie:
We laten zien dat het kan of voorkomen kan worden

Maatschappelijk effect:
90%
van onze natuur is weer gezond en veerkrachtig

Resultaat 2035-2050:
10 nieuwe plekken
in Nederland waar de Melkweg te zien is

Bereikt in 2025

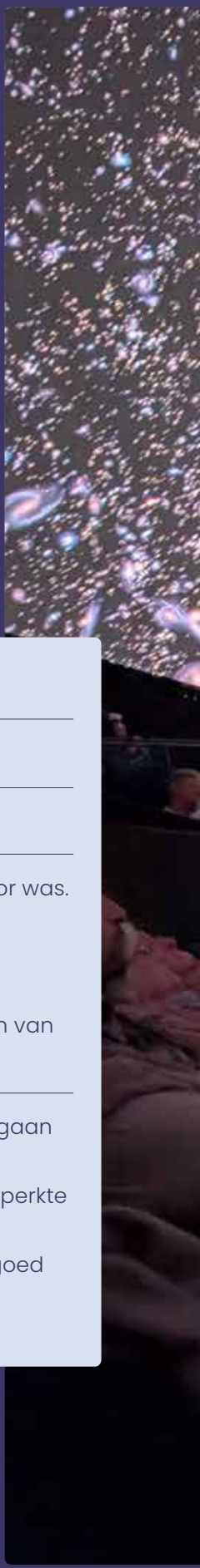
16 ondertekenaars

- gemeenten
- natuurorganisaties
- landgoederen
- recreatieondernemer
- onderwijsinstelling

Presentaties gegeven aan **12 Veluwse gemeenten** en andere Veluwse gremia

Project: **Nacht van de Nacht**

In 2025 bleef Nacht van de Nacht een belangrijk project om mensen bewust te maken van de gevolgen van kunstlicht voor de natuur. Samen met alle 12 federaties organiseerden we een landelijke filmvertoning van “The Dark Side of Bright Nights”. Zo bereikten we een groot publiek en zetten we het gesprek over lichtvervuiling verder op de kaart. Ook startten we met een training voor Nachtwachters: vrijwilligers en lokale initiatiefnemers die in hun eigen omgeving anderen kunnen informeren en inspireren.

Project **Nacht van de Nacht**

Looptijd	Onbepaalde tijd
Doel	Vergroten bewustzijn lichtvervuiling
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Eén landelijke activiteit (filmvertoning) waar veel aandacht voor was. 2. Meer activiteiten dan voorgaand jaar 3. Even groot bereik als vorig jaar, terwijl we toen gebruik hebben gemaakt van advertenties, dit jaar niet. 4. De samenwerking met LUNA en het daarmee optisch vergroten van de Nacht van de Nacht. Het merk kan nu meer uitdragen.
Tegenvallers 2025	1. Donkerte wordt geassocieerd met onveiligheid, terwijl slim omgaan met licht juist een oplossing is. 2. Beperkt budget en tijd. Het is een grote campagne, die met beperkte middelen moet worden opgezet. 3. Door capaciteitsgebrek hebben we onze ambassadeurs niet goed genoeg kunnen bereiken en inzetten.

2.3 Programma Klimaat

Klimaatverandering is een van de grootste uitdagingen van onze tijd. De Natuur en Milieufederaties werken op drie manieren aan een duurzaam klimaat: via de energietransitie, via klimaatadaptatie en –mitigatie, en via een circulaire samenleving. In de energietransitie laten we zien dat het anders kan: een duurzaam energiesysteem dat goed is voor de natuur én waar mensen zelf achter staan. Bewoners krijgen daarin een echte stem. Bij klimaatadaptatie en -mitigatie zetten we natuurlijke oplossingen in om hitte, droogte en wateroverlast op te vangen in wijken, dorpen en het buitengebied. En we werken aan een circulaire samenleving door het makkelijker te maken voor mensen en bedrijven om slimmer met spullen om te gaan: minder kopen, langer gebruiken en meer hergebruiken.

Programma Klimaat

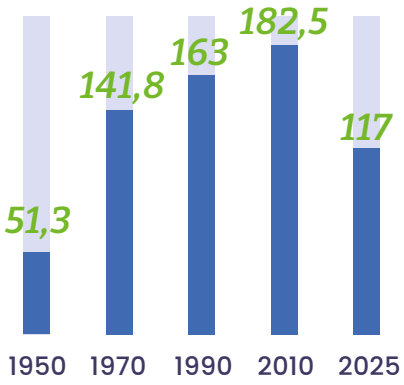
Looptijd	Doorlopend
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Eerste landelijke Energieboswachtersdag georganiseerd waar 76 deelnemers geïnspireerd zijn hoe ze aan de slag kunnen. 2. CE Delft onderzoek naar energiesysteem-ontwikkelingen gepubliceerd. 3. Afronding NP RES programma: 83 gemeentes hebben natuurinclusiviteit in hun beleid voor energieprojecten opgenomen. 4. Pilots Warm door Water: innovatieve pilot kleinschalige aquathermie
Tegenvallers 2025	Weinig beweging binnen de landelijke politiek.

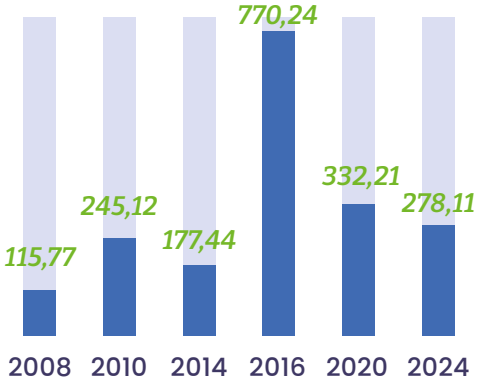
Maatschappelijk effect:
Nederland is klimaatneutraal, er is geen netto CO2 uitstoot meer

Trend:
Aantal Mton CO2 uitstoot in Nederland

Bron: https://ourworldindata.org/co2-emissions

Trend:
weerschade in miljoenen Euro's

Bron: Verbond van Verzekeraars

Oplossing:
Energietransitie

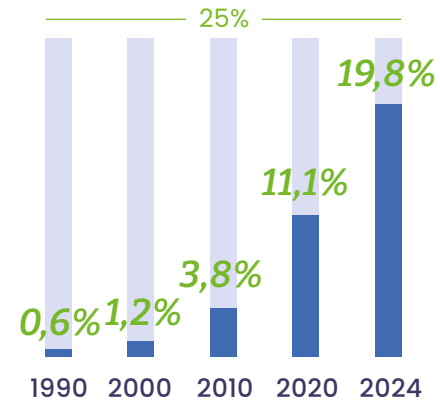
De Natuur en Milieufederaties werken aan een energietransitie die duurzaam is, goed voor de natuur én gedragen wordt door mensen zelf. We ondersteunen burgers en bedrijven die energie willen besparen of opwekken, en zijn actief in bijna alle Regionale Energiestrategieën. We ondersteunden in 2025 een recordaantal lokale bewoners-initiatieven die zelf hun wijk, straat of dorp willen verduurzamen en grote isolerende maatregelen hebben uitgevoerd. Samen met onze partners in de Participatiecoalitie helpen we het Klimaatakkoord uit te voeren. En met 350 opgeleide Energieboswachters en onze rol in het kwaliteitsbudget voor biodiversiteit sturen we energieprojecten een nieuwe kant op: van schade beperken naar natuur versterken.

Resultaat 2035 - 2050:

100%

van de energieproductie op land is natuurinclusief, met lokaal zeggenschap.

Trend:
Percentage hernieuwbare energie van totale energieproductie

Bron: Compendium voor de Leefomgeving

Project: **Participatiecoalitie**

De NMF is één van de vijf partijen die samen de Participatiecoalitie vormen. We zetten ons in voor een natuurinclusieve energietransitie mét en door bewoners, in twee programmaonderdelen: Regionale Energie Strategieën en Aardgasvrije wijken. In 2025 begeleidden we vanuit dit landelijke samenwerkings-programma circa 60 initiatieven bij het verduurzamen van woningen met ruim 2.400 concrete maatregelen als resultaat. Collectieve aanpakken werken goed, maar installateurs zijn schaars en vergunningprocedures zijn complex. In wijken waar bewoners minder actief zijn, is een langere aanpak nodig gebaseerd op vertrouwen. In de Regionale Energiestrategieën zetten we stevig in op natuurinclusiviteit. Steeds meer gemeenten en regio's zetten het thema op de agenda. Toch worden de energiedoelen in veel regio's niet gehaald en blijven we werken aan de juiste voorwaarden voor duurzame en natuurvriendelijke opwek.

Project **Participatiecoalitie**

Looptijd	Januari-december 2025
Doel	**Regionale Energie Strategieën:** Versterken van Lokaal Eigendom, natuurinclusiviteit en participatie binnen de RES-gebieden. **Aardgasvrije wijken:** Buurtinitiatieven begeleiden om te komen tot (middel) grote isolatie-maatregelen aan huizen.
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. 225 keer zijn beleidsmakers of politici geadviseerd of getraind, waarbij adviezen circa 50 keer zijn overgenomen in beleid of plannen. 2. In groot deel van de RES'en bijgedragen aan concrete invulling Kwaliteitsbudget 3. 100 energieboswachters opgeleid 4. Meer dan 2400 isolatie maatregelen genomen en circa 60 initiatieven begeleid op weg naar aardgasvrije wijken. 5. 7 pilotinitiatieven begeleid om van het gas af te gaan met mini-aquathermie warmtenetten 6. Brede kennisontwikkeling: waaronder toolkit bewonersinitiatieven, handleiding biobased isoleren en webinars mini-warmtenetten. 7. Stappenplan acquisitie bij gemeenten ontwikkeld om alternatieve financiering in 2026 te organiseren.
Tegenvallers 2025	1. Door verschillende oorzaken, van belemmerend beleid tot draagvlak en businesscase, droogt nieuwe opwek op. Natuurinclusiviteit wordt in sommige gemeenten gezien alsnog een moeilijkheid daarbovenop. 2. Financiering voor 2026 drastisch gekort, waardoor we veel minder bewonersinitiatieven kunnen ondersteunen. 3. Nauwe samenwerking met gemeenten werkt soms goed, maar ook vaak erg vertragend. 4. Installateurs vinden voor mini-aquathermie is heel lastig.

Impactverhaal uit Overijssel

Samen daken isoleren in De Noork, Hengelo

De aanleiding

In de wijk De Noork in Hengelo wonen mensen met veel verschillende achtergronden. De gemeente wilde de daken van de koophuizen in deze wijk isoleren, samen met de huurwoningen in de wijk. Het contact met de bewoners verliep moeizaam.

Anouk Schuren-Simons, Projectleider Energie & Duurzaamheid:

"We hielpen bewoners met het lezen van brieven en het aanvragen van subsidies. Langzaam groeide het vertrouwen. Vooral toen bewoners de gezichten aan de deur begonnen te herkennen."

Het project

Natuur en Milieu Overijssel (NMO) werd gevraagd om de bewoners te betrekken op basis van een eerdere samenwerking. NMO stemde toe, maar stelde wel één harde voorwaarde: dat er natuurvriendelijk geïsoleerd werd, ook bij de huurwoningen. In alle woningen is ecologisch onderzoek uitgevoerd en er zijn compenserende maatregelen genomen, omdat vleermuizen mogelijk via de spouw onder het dak konden komen.

Rol van de federatie

NMO luisterde als onafhankelijke partij naar de wensen van bewoners en bracht alle partijen bij elkaar: de gemeente, een woningcorporatie, een energiecoöperatie en een aannemer. Bewoners werden op een persoonlijke manier betrokken: brieven, herhaalde bezoeken aan de deur, kleine cadeautjes en inloopmomenten in de wijk. De gemeente heeft de aanpak inmiddels ook in andere wijken toegepast.

Impact

Een goed geïsoleerd huis heeft veel voordelen: minder kou en tocht, een lagere energierekening en minder CO2-uitstoot. Extra impact: tijdens de gesprekken kwamen sociale problemen aan het licht die zijn doorgegeven aan de juiste instanties.

Uitdagingen

De aanpak kostte veel tijd en het was vooraf onzeker of het zou werken. Ook paste de strakke planning van de aannemer niet altijd bij de tijd van bewoners.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Foto: Jolanda Schachtschabel

Maatschappelijk effect:
Nederland is klimaatneutraal, er is geen netto CO2 uitstoot meer

Resultaat 2035-2050:
Heel Nederland is aardgasvrij

22.100 m3 gas
per jaar bespaard*

Trend:
Totaal gebruik aardgas woningen en diensten in Nederland

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

Strategie:
We laten zien dat het kan of voorkomen kan worden

Bereikt in 2025

Natuurvriendelijke isolatie van **65 daken**

**Indicatie op basis van gegevens Milieu Centraal*

Impactverhaal uit Utrecht

Natuur versterken bij de komst van windenergie

De aanleiding

In de provincie Utrecht worden meerdere windparken gebouwd. Bij zo'n project is altijd een natuuronderzoek verplicht, maar dat richt zich alleen op bescherming en compensatie. Natuur en Milieufederatie Utrecht (NMU) zag een kans om natuur juist te versterken. Veel natuurgebieden in Nederland zijn versnipperd. Hierdoor kunnen dieren zich niet verplaatsen naar andere natuurgebieden, wat voor voortplanting belangrijk is.

De aanleiding

NMU pleitte als eerste voor een aanpassing van het provinciale beleid: onderzoek bij windenergie ook hoe de natuur versterkt kan worden. In de zomer van 2025 werd dat gehonoreerd: het Beleidsprogramma Energietransitie 2026-2030 werd aangepast en natuur werd omschreven als 'koppelkans' bij energieprojecten. Voor een concreet windpark in het westen van de provincie vroeg de NMU om ook te onderzoeken hoe natuurgebieden beter verbonden kunnen worden. De initiatiefnemers stemden in en de onderzoeksopzet werd aangepast.

Anne Slabbekoorn, Projectleider Energietransitie bij NMU:

"Veel mensen zien nog niet hoe windturbines en natuurontwikkeling kunnen samengaan. Door goede voorbeelden te delen en steeds kleine stappen te zetten, werken we toe naar een nieuwe norm."

Rol van de federatie

NMU gaf geschreven input op zowel het beleidsprogramma als de onderzoeksopzet. Zonder die input was de focus blijven liggen op bescherming en compensatie.

Impact

Als het nabijgelegen natuurgebied straks beter verbonden wordt met andere natuurgebieden, krijgen planten en dieren de kans om zich duurzaam te vestigen. We hopen dat dit voorbeeld de standaard zet voor toekomstige windparken.

Uitdagingen

De aanbevelingen staan nu nog op papier, de praktijk moet nog volgen: het ecologisch onderzoek start in 2026.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Maatschappelijk effect 2050:

90%

van onze natuur is weer gezond en veerkrachtig

Resultaat 2035-2050:

100%

van de energieproductie op land is natuurinclusief, met lokaal zeggenschap

Strategie:

We verbinden de straat met de staat

Bereikt in 2025

1 beleidswijziging: natuur als koppelkans in Beleidsprogramma Energietransitie 2026-2030

1 windpark met aangepaste onderzoeksopzet voor natuurversterking

Project: **Energietuinen**

In 2025 startte het vervolgproject Energietuinen: zonneparken die niet alleen energie opwekken, maar ook goed zijn voor natuur, educatie en recreatie. Met de ervaringen uit het eerste project rollen we dit concept nu uit over heel Nederland. We werken samen met lokale energiecoöperaties, ontwikkelaars en maatschappelijke partners. Ook werken we nauw samen met onderzoekpartners zoals TNO en Wageningen Universiteit, zodat we wetenschappelijk kunnen aantonen of onze aanpak echt leidt tot meer natuur en biodiversiteit. Zo laten we zien dat duurzame energie en een rijke leefomgeving hand in hand kunnen gaan.

Project Energietuinen

Looptijd	2025-2026
Doel	De realisatie van minimaal een Energietuin per provincie in Nederland.
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Realisatie Ecocertifiedlabel en training hierover voor Energie-boswachters. 2. In alle provincies zijn connecties gemaakt met lokale energie-initiatieven. 3. Meerdere provincies hebben de intentie om een eigen Energietuin te realiseren. 4. Landelijk en lokaal subsidiebeleid voor opwek door zon en wind natuurlinclusiever gemaakt.
Tegenvallers 2025	Voor de realisatie van het doel is gezocht naar extra financierings-mogelijkheden. Dat is minder goed gelukt dan gedacht. Wij zetten dat in 2026 voort.

Fotos: Christiaan Teule

Impactverhaal uit Drenthe

Energietuin Assen-Zuid: opwek, natuur én buurt groeien samen

De aanleiding

Op voormalige aardappel- en maisakkers bij Graswijk in Assen staat de Energietuin Assen-Zuid. De tuin wekt al twee jaar stroom op en er zijn, in samenwerking met Natuur en Milieufederatie Drenthe, maatregelen genomen voor natuur en biodiversiteit. Maar een zonnepark wordt pas echt waardevol als het ook onderdeel wordt van de buurt.

De inzet

NMF Drenthe begeleidde in 2025 actief de lokale betrokkenheid rondom de Energietuin. Er werden 13 rondleidingen georganiseerd voor zo'n 130 mensen van Drentse ambtenaren tot experts en ontwikkelaars uit andere provincies. Via de natuurwerkplaats werken vrijwilligers samen aan biodiversiteitsmonitoring. Studenten van Van Hall en de RUG deden veldonderzoek naar zoogdieren, vleermuizen en vogels. Het voedselbos Graswijk is aangelegd en een inheems kruidenrijk grasmengsel is ingezaaid. Vijf RUG-studenten werken aan een monitoringsplan om data zichtbaar te maken voor Assen.

Rol van de federatie

NMF Drenthe verbond partijen die elkaar anders niet snel hadden gevonden: vrijwilligerswerkgroepen, studenten, de gemeente, Asser Energie en ecologische beheerders. Door structureel tijd te investeren in begeleiding en kennisdeling - via rondleidingen en de natuurwerkplaats - werd de Energietuin meer dan een technisch project.

Impact

De Energietuin levert duurzame stroom aan 6.000 huishoudens in Assen. Met deze Energietuin als voorbeeld hebben we landelijk en lokaal subsidiebeleid voor opwek door zon en wind natuurinclusiever gemaakt.
De icoonsoort van de Energietuin, de Grauwe Klauwier, heeft zich het afgelopen jaar al laten zien. Nu wachten op het moment dat het eerste broedpaartje zich in het gebied nestelt.

Uitdagingen

De grootste uitdagingen zijn het betrokken houden van de vrijwilligers en het opzetten van duurzame monitoring voor de komende 20 jaar.

Maatschappelijk effecte

90%

van onze natuur is wee gezond en veerkrachti

Nederland is klimaatneutraal, er is geen netto CO2 uitstoot meer

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Resultaat 2035-2050:

100%

van de energieproductie op land is hernieuwbaar en natuurinclusief, met lokaal zeggenschap

Trend:
Totaal aantal huishoudens Nederland:

8.300.000

Huidige hernieuwbare energieopwek Nederland:

2.961.112

huishoudens

Voor de gehele projectduur

6.000 huishoudens voorzien van hernieuwbare en natuurinclusieve energie

Strategie:
We laten zien dat het kan

Bereikt in 2025

130 deelnemers aan rondleidingen uit meerdere provincies

1 voedselbos aangelegd

12 betrokken vrijwilligers

Project: **Natuurinclusief beleid voor zon- en windparken**

In 2025 speelden de Natuur en Milieufederaties een belangrijke rol bij de opzet van kwaliteitsbudgetten voor natuur en biodiversiteit rondom energieprojecten. In bijna alle provincies en regio's waren we betrokken bij de uitvoering en beoordeling.
We pleitten voor het EcoCertified Solar Parks-label: een objectieve methode om zonneparken te beoordelen op natuur- en bodemkwaliteit. Gemeenten namen het label nog niet als formele voorwaarde op, maar gebruiken het wel als inspiratie.
We organiseerden bijeenkomsten in alle provincies voor ambtenaren en beleids-makers. Het resultaat: een sterker netwerk en meer kennis over natuurinclusieve energieopwekking bij de mensen die er dagelijks mee werken.

Project **Natuurinclusief beleid voor zon- en windparken**

Looptijd	Maart 2024 t/m december 2025
Doel	Lokale overheden stimuleren om natuurinclusieve maatregelen voor wind en zon op land te borgen in beleid en vergunningen.
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. 83 Gemeenten hebben natuurinclusief beleid voor zon- en windparken opgenomen in hun beleid. 2. Meegewerkt aan sessies en uitwisseling over kwaliteitsbudget met NP RES, RES-regisseurs en enkele provincies en gemeenten. 3. 35 kennissessies met lokale beleidsambtenaren gerealiseerd in de meeste provincies. 4. Ambtenaren en ontwikkelaars weten NMF-medewerkers steeds vaker te vinden voor aanpassing beleidskaders c.q. opname natuurinclusiviteit in ontwerp- en vergunning traject. 5. In vier provincies serieuze trajecten richting nieuwe Energietuinen. 6. In twee provincies actieve betrokkenheid bij onderzoek en ontwikkeling agri-pv (met ook aandacht voor natuur).
Tegenvallers 2025	1. Netcongestie slokt alle ambtelijke en bestuurlijke aandacht op, daardoor minder animo voor thema natuurinclusiviteit. 2. In sommige provincies een lege pijplijn voor nieuwe energieprojecten, daardoor weinig mogelijkheden voor advisering over beleid of vergunningen. 3. Veel personele wisselingen, zowel bij de NMF's als bij overheden en ontwikkelaars. Daardoor lastig om relaties en kennis over natuurinclusiviteit uit te bouwen.

Foto: Cock van der Kadij

Project: **Loket Energie & Natuur**

Via het Loket Energie & Natuur op de NMF-website deelden we kennis over natuurinclusieve energieopwekking. Het loket sloot in april 2025, maar de kennispagina blijft beschikbaar. We plaatsten 8 nieuwe kennisbladen en maakten bestaande tools toegankelijk, zoals de Toolbox Natuurinclusieve Energietransitie. Via maandelijkse bijeenkomsten hielden medewerkers hun kennis up-to-date. De meest gestelde vragen gingen over de betaalbaarheid van natuurinclusieve zonneparken, bescherming van vogels en vleermuizen bij kleine windmolens, en hoe je natuur en energieopwekking slim combineert in kwetsbare gebieden zoals weidevogelgebieden.

Project Loket Energie & Natuur

Looptijd	Oktober 2022 t/m maart 2025
Doel	Bevorderen van natuurinclusieve ontwikkeling van wind- en zonneparken door kennisopbouw en -overdracht.
Federaties	N.v.t.
Mijlpalen 2025	1. Inhoudelijk deel geschreven van landelijke richtlijnen voor het Kwaliteitsbudget voor versterking ecologie en landschap bij wind- en zonneparken. 2. Drie kennisbladen, waarvan 2 over circulariteit - toegevoegd aan kennisserie van Droom naar Daad. 3. Kennisbladen Energieboswachter-training in beperkte mate geactualiseerd, voor de training die voorjaar 2025 weer werd gegeven in 6 provincies. 4. Bijgedragen aan totstandkoming EcoCertified Solar Parks-label.
Tegenvallers 2025	Stagnatie ontwikkeling nieuwe wind- en zonneparken, en financiële problemen bij bestaande zonneparken, bieden weinig gelegenheid voor toepassing kennis over natuurinclusiviteit.

Foto: Marjo Hoornsman fotografie

Oplossing: **Klimaatadaptatie en –mitigatie**

We werken ook aan klimaatadaptatie: het voorbereiden op de gevolgen van klimaatverandering. Met natuurlijke oplossingen helpen we hitte, droogte en wateroverlast op te vangen. In wijken, dorpen en steden ondersteunen we vrijwilligers en lokale initiatieven, zoals de GroenMakers, die werken aan een groenere en gezondere leefomgeving. Rond klimaatadaptatie ontwikkelen we in het buitengebied voorbeeldprojecten, zoals een grote pilot voor het vernatten van veenweidegebieden in Friesland. Goede voorbeelden schalen we op en brengen we verder het land in, zodat natuurlijke oplossingen voor klimaat-problemen gemeengoed worden.

Resultaat 2050:
Alle wijken en landelijk gebied zijn klimaat-bestendig ingericht

Trend:
Aantal klimaatbestendig ingerichte wijken en landelijk gebied

Op dit moment is er geen (trend) data over de klimaatbestendigheid van Nederland. Uit onderzoek blijkt dat **28% van alle wijken in Nederland klimaatkwetsbaar** waren in 2023. Dit betekent overigens niet dat de overige 72% klimaatbestendig is.

Project: **NL2120**

Via het programma NL2120 werken we aan natuurlijke oplossingen voor klimaat en biodiversiteit in het veenweidegebied. We dragen bij aan een grote pilot in Friesland en bouwen aan een Kenniscentrum Verdienmodellen, waarin alle opgedane kennis samenkomt en gedeeld wordt. Daarnaast startten we de GroenMakers opleiding een nieuwe beweging van vrijwilligers die in hun eigen buurt het verschil maken met natuurlijke oplossingen. Denk aan groene daken, wadi's en stadsbossen. Onze wijken worden warmer en natter, maar samen kunnen we dat keren. In 2025 werden de eerste 50 Groenmakers opgeleid om deze beweging te leiden en te inspireren.

Project **NL2120**

Looptijd	2023-2033
Doel	1. Een actief netwerk van 400 Groenmakers. 2. Deelname van de klimaatambassadeurs aan 30 NBS-uitvoerings-projecten. 3. Veenweidepilot: toepassing Nature Based Solutions ter voorkoming CO2-uitstoot en bodemdaling.
Federaties	Noord-Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Friesland (veenweidepilot)
Mijlpalen 2025	1. Positionering vrijwilligers (Groenmakers) ontwikkeld. 2. Pilot training ontwikkeld en uitgevoerd. 3. Webinar en excursie voor ambtenaren naar Zwolle georganiseerd. 4. Letter of intent Energietuin Akkrum getekend en inrichtingsplan Lisdodde Veen-Waterbedrijf afgerond. 5. Grote kostenreductie en succesvoller zaaien van lisdodde bereikt door nieuw geïmplementeerde methode.
Tegenvallers 2025	1. Door ganzenvraat was er veel schade aan gekiemde Lisdodde plantjes en kwamen veel plantjes niet op. 2. Personele bezetting en bestuurlijke traagheid in de samenwerking zorgt voor vertraging Veenweidepilot.

Impactverhaal uit Friesland

Bouwen aan het landschap van morgen

De aanleiding

Nederland heeft veel veengrond. In Friesland is dat zelfs 30% van alle grond. Helaas zakt door klimaatverandering de bodem steeds verder weg. Dit heeft invloed op de biodiversiteit en maakt het moeilijker om de grond te gebruiken voor landbouw of veeteelt. Droog veen stoot ook veel CO2 uit.

De inzet

Sinds 2023 werkt NMF Friesland mee aan het project NL2120 'Elevating Nature-based solutions'. In het testgebied in Friesland wordt onderzocht wat er gebeurt als je veen weer nat maakt. En of er riet en lisdodde kan worden verbouwd en Jersey koeien kunnen grazen als potentieel verdienmodel.

Rol van de federatie

De Friese Milieu Federatie (FMF) zorgt onder andere dat kennis over natuur en milieu wordt gebruikt bij het inrichten van het testgebied. Zo wordt er geen kunstmest gebruikt en wordt water op een natuurlijke manier vastgehouden. De FMF verbindt ook de juiste mensen en organisaties en deelt de opgedane kennis met anderen.

Impact

De verwachte resultaten zijn dat de bodem minder snel daalt, er minder CO2 vrijkomt en er meer verschillende planten en dieren kunnen leven. En dat het water schoner is. De eerste resultaten zijn nog pril, maar we zijn voorzichtig positief.

Uitdagingen

De grootste hobbels zijn regels en geld. Vergunningen en marktstructuren zijn nog niet gemaakt voor deze nieuwe manier van werken. De pilot loopt tot 2033 en werkt toe naar manieren waarop boeren hier ook echt geld mee kunnen verdienen.

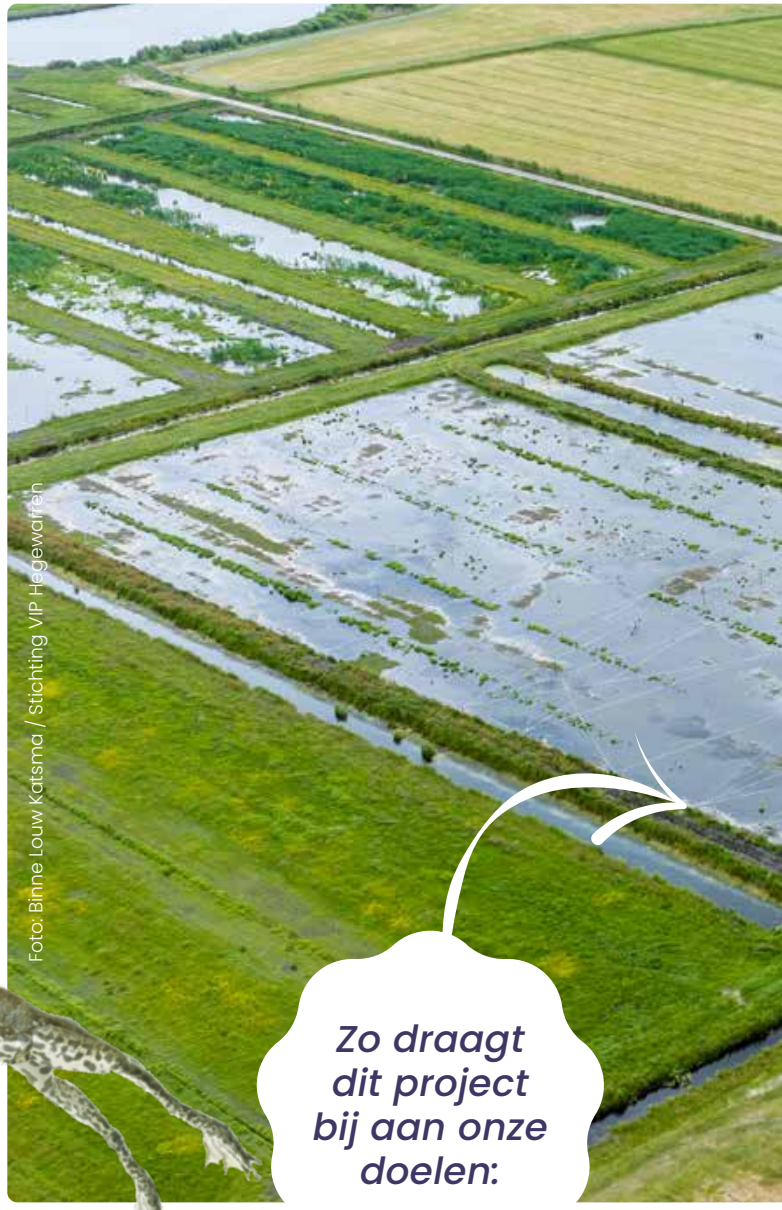

Foto: Binne Louw Katsma / Stichting VIP Hegewarren

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Aliena van der Hout, Projectleider NL2120 Veenweidegebied pilot:

"Riet groeit al eeuwenlang in onze lage landen, maar riet voor daken importeren we onder andere uit China. De lisdodde kan gebruikt worden als bouwmateriaal èn slaat CO2 op."

Resultaat 2035-2050:
Er is
650.000 ha
extra natuur inclusieve landbouwgrond

Voor de gehele projectduur

250 hectare
natuurinclusieve landbouwgrond
waarvan **10 hectare lisdodde**

Maatschappelijk effect:
Nederland is klimaatneutraal, er is geen netto CO2 uitstoot meer

Totale CO2 uitstoot Nederland 2025:
117 Mton

Voor de gehele projectduur

1.250 tot 3.750 ton extra CO2-opslag

Strategie:
We laten zien dat het kan of voorkomen kan worden

Bereikt in 2025

20 – 50 cm stijging van het waterpeil

Oplossing: **Circulaire samenleving**

We gebruiken steeds meer grondstoffen dan de aarde kan bijhouden. Dat kan zo niet doorgaan. Een circulaire samenleving, waarin we spullen langer gebruiken, repareren en hergebruiken, is daarom hard nodig. Ons programma Circulaire Samenleving richt zich op de beweging van onderop: hoe zet je bewoners en andere betrokkenen in beweging om de volgende stap te zetten?

Maatschappelijk effect:
Ons grondstoffen-gebruik is 15% lager dan in 2016

Trend:
Absolute volume grond-stofgebruik per jaar voor Nederlandse consumptie

Foto: Heel Nederland Repareert

Programma Circulaire Samenleving

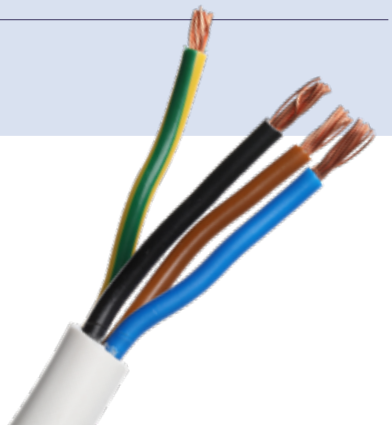
Looptijd	Doorlopend
Federaties	Alle 12 federaties
Mijlpalen 2025	1. Pilot Heel Nederland Deelt uitgevoerd. 2. Servicepunt Circulair meer dan 10.000 bezoekers. 3. Veel aanmeldingen Kringlogo-prijs. 4. Campage Heel Nederland Repareert in meerdere provincies uitgerold.
Tegenvallers 2025	Er is weinig financiering beschikbaar voor circulaire samenleving, zeker bij fondsen of via het rijk. De ambitie is nog steeds om een groot landelijk project op te zetten.

Project: **Kringlogo-prijs**

In 2025 werd in 7 provincies de Kringlogo-prijs uitgereikt. Deze prijs is voor bewonersinitiatieven die zich inzetten voor een circulaire samenleving. De winnaars waren heel divers: van een plukroute in Brabant tot een naaiatelier in Utrecht.

Project Kringlogoprijs

Looptijd	1 jaar
Doel	In het zonnetje zetten van bewonersinitiatieven die zich circulair inzetten.
Federaties	Noord-Brabant, Drenthe, Flevoland, Groningen, Utrecht, Overijssel, Zeeland
Mijlpalen 2025	1. Maar liefst 73 aanmeldingen 2. Lokale media-aandacht
Tegenvallers 2025	Niet alle federaties deden mee

Kringlogo-prijs 2025: circulaire burgers in het zonnetje

De aanleiding

Spullen worden te snel weggegooid. Grondstoffen raken op. De omslag naar een circulaire samenleving, waarin we hergebruiken, ruilen, delen en repareren, vraagt om mensen die het heft in eigen handen nemen. De Kringlogo-prijs zet elk jaar de mooiste circulaire burgerinitiatieven in het zonnetje, in meerdere provincies tegelijk.

Het project

Tijdens de Week van de Circulaire Economie in maart 2025 werden de winnaars bekendgemaakt. Elk initiatief ontving een geldbedrag van 500 euro en mag een jaar lang het Kringlogo voeren. De winnaars per provincie:

- **Groningen** De Paradijsvogeltuin: een zelfvoorzienende gemeenschap in de Oosterparkwijk waar hergebruik en gemeenschapszin hand in hand gaan.
- **Drenthe** Voedselbos Fruithaag (Duurzaam Westerbork): een plek waar mensen samen zorgen voor een voedselbos en fruithaag die voor iedereen toegankelijk is.
- **Overijssel** Stichting Doors Wide Open: een inloophuis in Hof van Twente met een voedsel-, kleding- en speelgoedbank voor mensen met financiële zorgen.
- **Utrecht** Het Naaiatelier (Kanaleneiland): maakt kleding en textiel opnieuw bruikbaar en geeft mensen die asiel hebben aangevraagd een betekenisvolle rol.
- **Flevoland** Groene Pluk: een project waarbij mensen samen groenten, fruit en kruiden uit hun buurt oogsten om voedselverspilling te voorkomen.
- **Noord-Brabant** Plukroute Hank: die mensen laat zien dat je veel kunt doen als je samen met je buren deelt wat de natuur levert.
- **Zeeland** Stichting Leuke Spullen Vlissingen: een kringloopwinkel gerund door een vrijwilligers, uitgegroeid tot een waardevolle plek in Vlissingen.

Rol van de federatie

De Kringlogo-prijs is een initiatief van de gezamenlijke Natuur en Milieufederaties. Elke provinciale federatie organiseert de uitreiking in haar provincie en zorgt voor publiciteit rond de winnaar.

Impact

De winnaars inspireren anderen om ook aan de slag te gaan. Ze laten zien dat een circulaire samenleving - dankzij vrijwilligers - al bestaat, gewoon in de buurt.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Maatschappelijk effect:
Nederland is klimaatneutraal, er is geen netto CO2 uitstoot meer

Resultaat 2035-2050:
Ons grondstof gebruik is
15% lager
dan in 2016

Strategie:
We bouwen aan een versterkte beweging van onderop

Bereikt in 2025

Cijfers: **7 provincies doen mee**:
Groningen, Drenthe, Overijssel,
Utrecht, Flevoland,
Noord-Brabant en Zeeland

€500 prijzengeld per winnaar

Project: **Heel Nederland Deelt**

In 2025 voerden de Natuur en Milieufederaties een pilot uit in Friesland, Utrecht en Overijssel om lenen, delen en ruilen te stimuleren. Zes bewonersinitiatieven werden begeleid en er werden trainingen ontwikkeld. Ook werden concrete activiteiten opgezet, zoals een hobbybieb, een meubelbusje en een deelkast. De belangrijkste les: als je bewonersinitiatieven een steuntje in de rug geeft, komt er veel energie en enthousiasme los. Dat is hard nodig, want Milieu Centraal concludeerde in 2025 dat veel mensen wel duurzamer willen leven, maar gewoon niet weten hoe ze kunnen beginnen.

Project Heel Nederland Deelt

Looptijd	1 jaar
Doel	Het stimuleren van delen van spullen
Federaties	Utrecht, Friesland, Overijssel
Mijlpalen 2025	1. 6 bewonersinitiatieven begeleid in het opzetten van acties om spullen te delen. 2. 3 trainingsmodules ontwikkeld voor begeleiding van bewoners-initiatieven. 3. 2 bewonersinitiatieven hadden ook activiteiten georganiseerd in de looptijd van de pilot, om de interesse van mensen in het delen van spullen te bevorderen.
Tegenvallers 2025	1. De pilot moest in zeer korte tijd gedraaid worden, waardoor niet alle activiteiten in de looptijd van de pilot konden plaatsvinden. 2. De zoektocht naar deelnemende bewonersinitiatieven was met name in Utrecht in het begin lastig. De opstarttijd viel ook in de vakantieperiode, waardoor veel mensen pas laat reageerden.

Project: **Servicepunt Circulair**

Met Servicepunt Circulair helpen we ondernemers en inwoners om stappen te zetten naar een circulaire samenleving. We brengen vraag en aanbod samen en maken circulaire keuzes makkelijker. In 2025 werkten we aan de vernieuwing van het platform: nieuwe teksten, foto's en een interactieve kaart waarmee je circulaire initiatieven bij jou in de buurt kunt vinden. Ook zijn nieuwe initiatieven en aanbieders toegevoegd. Begin 2026 pakken we de verdere doorontwikkeling op, met een nieuwe naam en een communicatieplan.

Project Servicepunt Circulair

Looptijd	Doorlopend
Doel	Tweeledig doel: 1. Inwoners kiezen een circulaire levensstijl en weten lokale alternatieven, groepen en aanbieders met ecologische meerwaarde te vinden. 2. Ondersteuning bij het opzetten van circulaire (buurt)initiatieven.
Federaties	Alle federaties, met extra inzet van Overijssel, Drenthe, Brabant, Zeeland, Friesland, Flevoland en Utrecht
Mijlpalen 2025	1. Zoek het om de hoek kaart is gekoppeld aan het servicepunt. 2. 10.388 aantal unieke bezoekers, best bezochte pagina is de initiatievenkaart (3.165 bezoekers). 3. Plan opgesteld voor doorontwikkeling servicepunt. 4. 23 initiatieven toegevoegd aan de zoek het om de hoek kaart. 5. 9 producten toegevoegd aan de catalogus.
Tegenvallers 2025	1. Vertraging op overgang nieuwe websiteomgeving (externe factoren) daardoor schuift deel werk door naar 2026. 2. Begin van 2025 wat zoekend in de rollen vanwege wisseling van trekkers zowel landelijk als bij de federaties.

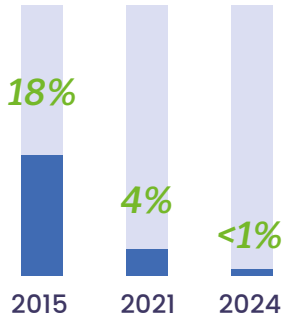
2.4 Programma Milieu

Al jaren zetten we ons lokaal in voor een schoon en gezond milieu. We signaleren milieuschade, pleiten voor beter beleid en werken samen met bewoners, boeren en ondernemers aan praktische oplossingen. Waar nodig zetten we juridische middelen in. We helpen mensen sterker staan met kennis, netwerken en citizen science. Goede voorbeelden brengen we voor het voetlicht, zodat bestuurders er niet omheen kunnen. Zo verbinden we lokale kracht met landelijke verandering en bouwen we stap voor stap aan een gezonde leefomgeving voor iedereen. De komende jaren bouwen we dit programma verder uit tot een landelijk programma. Er is daarom voor 2025 nog geen programmaoverzicht. Wel is er een impactverhaal van een project dat in twee provincies werd geïmplementeerd.

Maatschappelijk effect:
Het volume van schadelijke stoffen in het milieu is gehalveerd t.o.v. 2005

Trend:
% oppervlak waterlichamen dat aan de norm voldoet aan de Kaderrichtlijn Water

Bron: Compendium voor de leefomgeving

Resultaat 2035 - 2050:
Uitstoot en lozing van schadelijke stoffen gereduceerd tot 0

Trend:
Kosten milieuschade (incl. stikstof en broeikasgassen)

2018: € 31 miljard
2024: € 46 miljard

Acht stoffen zorgen voor 98 procent van de schade. De broeikasgassen CO2, methaan en N2O zorgen voor iets meer dan de helft van de berekende schade. Luchtverontreinigende stoffen die onder de Europese NEC-richtlijn vallen (NOx, ammoniak, zwaveldioxide, fijnstof en NMVOS) veroorzaken bijna alle andere schade.

Bron: Planbureau voor de Leefomgeving

Foto: Pierre-Eric Baumann

Aangifte tegen SABIC: stoppen met illegaal lozen van PFAS

De aanleiding

Chemiebedrijf SABIC in Bergen op Zoom loost al sinds de jaren '90 PFAS-stoffen in de Westerschelde. Jarenlang zonder vergunning en zonder metingen. Die stoffen komen via het water ook in de duinen van Noord- en Zuid-Holland terecht, waar verhoogde concentraties worden gemeten. PFAS breken nauwelijks af en hopen zich op in mensen, dieren en natuur. De gevolgen werken tientallen jaren door.

Marc Janssen, directeur Stichting Duinbehoud, is zeer bezorgd:
"De PFAS in het zeeschuim vormt een gezondheidsrisico voor badgasten en in de duinen belemmert de hoge concentratie PFAS de uitvoering van natuurherstel projecten."

De inzet

Stichting Duinbehoud, Stichting Gezond Water, Stichting InStrepitus en Stichting Wijkcommissie Noordgeest hebben aangifte gedaan tegen SABIC. Uit onderzoek blijkt dat het bedrijf al decennia wist van de risico's, maar geen maatregelen nam. Onlangs kreeg SABIC alsnog een vergunning voor de toekomst. Daarom vinden de betrokken organisaties strafrechtelijk onderzoek noodzakelijk. Rond de aangifte wordt ook een publiciteitscampagne gevoerd.

Rol van de federatie

De Natuur en Milieufederaties Noord- en Zuid-Holland ondersteunen dit traject vanuit het project 'Stop het stille gif'. Via de PFAS-voucher-regeling konden Stichting Duinbehoud en Stichting Gezond Water een advocaat inschakelen om de aangifte juridisch te onderbouwen en in te dienen.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Impact

De aangifte is ingediend. Het gewenste resultaat is strafrechtelijke vervolging van SABIC en het stoppen van verdere vergunningverlening door overheden voor illegale lozingen.

Resultaat 2035 - 2050:
Uitstoot en lozing van schadelijke stoffen gereduceerd tot 0

Trend:

Er zijn in Nederland 4989 met PFAS vervuilde locaties geregistreerd. Binnen Europa ligt dat alleen in België hoger met 6791 locaties.
Bron: European Union

SABIC heeft erkend 30 jaar lang **50 – 52 kg PBAS** in de Westerschelde te hebben geloosd, maar waarschijnlijk is dit nog veel meer. De toegestane hoeveelheid is 2,75 kg per jaar.

Strategie:
We verbinden de straat met de staat

Bereikt in 2025

Verhoogde PFAS-concentraties gemeten langs de kust van Noord- en Zuid-Holland

Aangifte gedaan tegen chemiebedrijf SABIC

Maatschappelijk effect:
Het volume van schadelijke stoffen in het milieu is gehalveerd t.o.v. 2005

Foto: Stichting Duinbehoud

Impactverhaal uit Flevoland

Luchtmeetnet: bewoners meten zelf de luchtkwaliteit

De aanleiding

De gemiddelde luchtkwaliteit in Flevoland voldoet aan de wettelijke normen. Maar wat dat betekent voor de kwaliteit bij inwoners in de straat of achtertuin, was tot voor kort onbekend. Fijnstof in de lucht is schadelijk voor de gezondheid, maar onzichtbaar. Om daar meer inzicht in te krijgen, was een nieuw meetnetwerk nodig.

Wanda Ham, deelnemer uit Zeewolde:

"Door het meten van fijnstof ben ik erachter gekomen dat de luchtkwaliteit gedurende de dag verandert. Ik heb geleerd dat de weersomstandigheden veel invloed hebben op de fijnstofmetingen. Mijn ervaring is positief. Het is eenvoudig en je leert er veel van."

Het project

Op verzoek van de provincie zette NMF Flevoland een burgermeetnetwerk op voor luchtkwaliteit. Bewoners uit Almere, Lelystad, Dronten, Zeewolde, Noordoostpolder en Urk werden opgeleid en ondersteund bij het installeren van een fijnstofmeter. In 2025 waren er 200 werkende meters verspreid over de hele provincie.

Rol van de federatie

NMF Flevoland begeleide bewoners bij de installatie, organiseerde informatie-bijeenkomsten en beheerde de website en nieuwsbrief. Bewoners praatten ook mee over de verdere ontwikkeling van het meetnet.

Impact

De meetdata gaan naar TNO en RIVM voor gebruik in luchtkwaliteitsmodellen. Verder is het project bedoeld om bewustwording te creëren: bewoners krijgen inzicht in wat ze inademen en hoe hun eigen gedrag de luchtkwaliteit beïnvloedt.

Uitdagingen

De komende jaren zal er geïnvesteerd moeten worden om het meetnet in stand te houden en de vrijwilligers gemotiveerd.

Zo draagt dit project bij aan onze doelen:

Maatschappelijk effect:
Het volume van schadelijke stoffen in het milieu is gehalveerd t.o.v. 2005

Resultaat 2035 - 2050:
Uitstoot en lozing van schadelijke stoffen gereduceerd tot 0

Strategie:
We bouwen aan een versterkte beweging van onderop

Bereikt in 2025

200 fijnstofmeters geplaatst in de hele provincie

200 bewoners betrokken voor plaatsing meters

6 Flevolandse gemeenten en de provincie betrokken

2.5 Communicatie

Overal in Nederland werken mensen aan een groenere en gezondere leefomgeving. Vaak gebeurt dat lokaal, in kleine of grote initiatieven. Met onze communicatie verbinden we die initiatieven, maken ze zichtbaar en helpen we ze groeien. Zo werken we aan een normverschuiving: groen en gezond is het nieuwe normaal (strategie). Èn dragen we bij aan het behalen van de resultaten in onze veranderstrategie.

Dat begint bij contact met onze achterban. In 2025 organiseerden we bijeenkomsten door het hele land, waar lokale groepen, bewoners en partners elkaar ontmoetten, ervaringen deelden en input gaven voor ons werk. Die input gebruiken we om signalen uit de praktijk door te laten klinken in beleid: lokaal, regionaal en landelijk.

"Als steeds meer mensen laten zien dat het anders kan, komt het moment dichterbij dat het ook anders gáát."

Verhalen uit het land

We zoeken actief de verbinding met beleidsmakers en de media. Door praktijkvoorbeelden, onderzoeken en verhalen te delen, laten we zien wat er speelt én wat er mogelijk is. In 2025 waren de Natuur en Milieufederaties ruim 2.000 keer zichtbaar in lokale, regionale en landelijke media.

Ook online werken we aan een grotere en betrokken achterban. Ruim 81.000 mensen ontvangen onze nieuwsbrieven en via social media bereiken we meer dan 100.000 volgers. Federaties maken daarbij steeds bewustere keuzes over welke kanalen ze inzetten, zodat tijd en aandacht terechtkomen waar ze het meeste effect hebben.

Een belangrijk moment in het jaar is de Nacht van de Nacht. Met deze campagne vragen we aandacht voor het belang van donkerte en de gevolgen van lichtvervuiling. Op honderden plekken in Nederland doen bedrijven, gemeenten en inwoners mee door lichten te doven en activiteiten te organiseren, zoals nachtwandelingen en sterrenkijkavonden. In 2025 breidden we de campagne verder uit met filmvertoningen en de start van een opleiding voor Nachtwachters.

Laten zien dat het anders kan

Zo bouwen we stap voor stap aan iets groters: meer verbondenheid, meer zichtbaarheid en een sterkere basis om natuur en milieu op de agenda te zetten. Want als steeds meer mensen laten zien dat het anders kan, komt het moment dichterbij dat het ook anders gáát.

499.093
bezoekers op de websites

De Natuur en Milieufederaties hadden in 2025:

27.193
bezoekers bij onze activiteiten

Foto: Juliet Adema

1.530
aangesloten lokale groepen en organisaties

81.711
nieuwsbrief-abonnees

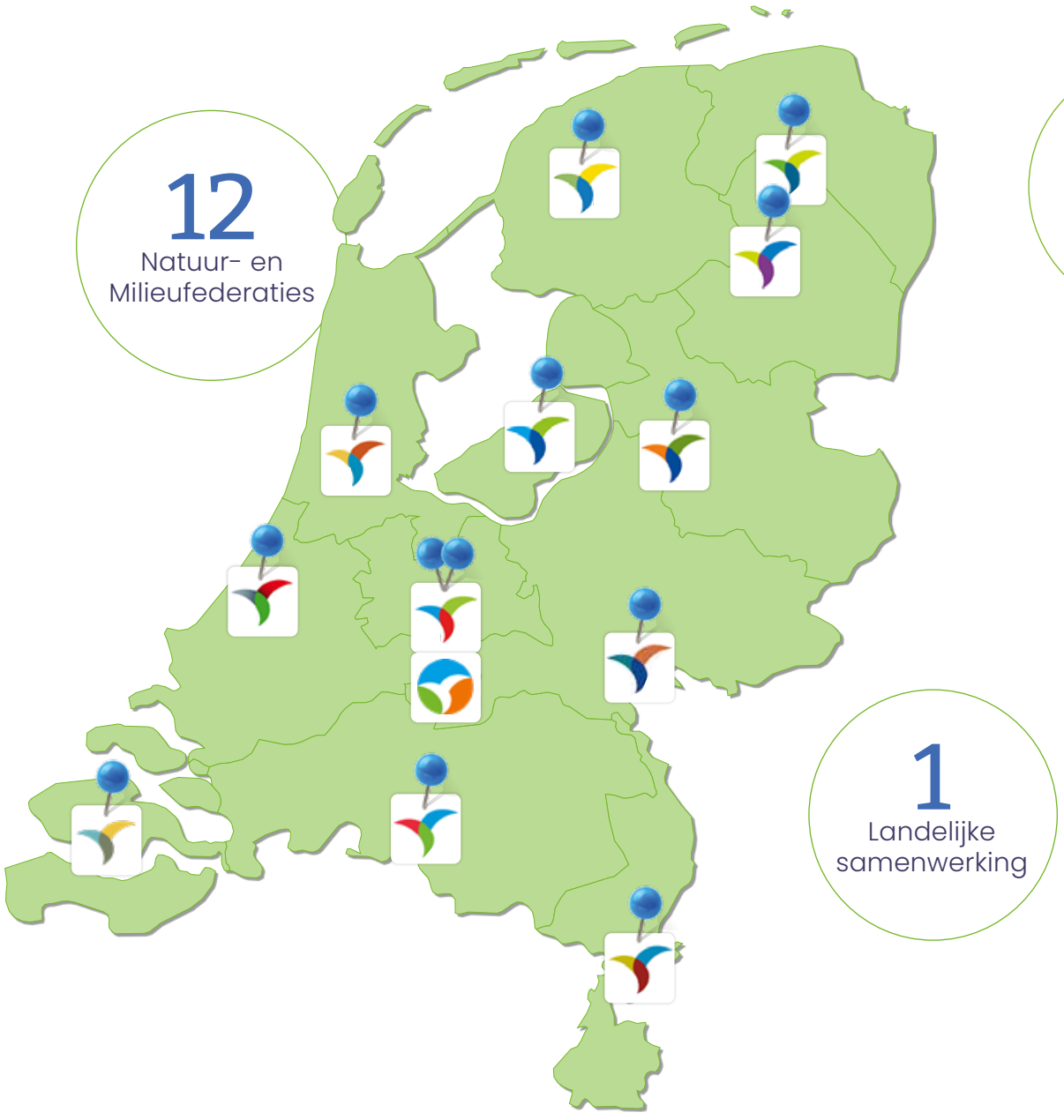
En kwamen ruim
2.029
keer in de media

Hoofdstuk 3

De organisatie

3.1 Doelen en profiel van de stichting de Natuur en Milieufederaties

Stichting de Natuur en Milieufederaties is de landelijke organisatie waarin de twaalf provinciale federaties samenwerken. De stichting heeft twee hoofddoelen die zijn vastgelegd in de statuten.

65
werkers

Het eerste doel is het versterken van het werk van de provinciale federaties. Dat gebeurt door samen te werken, gezamenlijke programma's en projecten uit te voeren, kennis en informatie te delen, en belangenbehartiging.

Het tweede doel is het ophalen en beheren van geld. Dat geld wordt gebruikt om de provinciale federaties financieel te ondersteunen, zodat zij kunnen opkomen voor natuur, milieu en landschap.

Daarnaast verbindt de koepelorganisatie de provinciale federaties met het landelijke beleid. Zo zorgt zij ervoor dat het werk van de federaties en hun samenwerkingsprojecten ook op nationaal niveau zichtbaar en invloedrijk zijn.

3.2 Vertaling van doelstellingen in beleid

De 12 Natuur- en Milieufederaties werken samen om gezamenlijke doelen te bereiken en meer impact te maken. De koepelorganisatie Stichting de Natuur en Milieufederaties ondersteunt de federaties in hun samenwerking en zorgt voor inkomsten voor gezamenlijke projecten.

We werken op verschillende manieren aan onze doelen. We versterken de beweging van onderop en het groene maatschappelijk middenveld. We stimuleren duurzaam beleid en werken samen met bedrijven die vooroplopen in duurzaamheid. Met onze eigen projecten, in de provincies én op landelijk niveau, dragen we direct bij aan een duurzamere samenleving.

Daarbij zijn we constructief en in gesprek met alle betrokkenen. We bouwen niet alleen bruggen, maar laten ook in de praktijk zien hoe het anders kan. We werken van de straat naar de staat: wat we aan de keukentafel horen, brengen we ook naar Den Haag. Kortom: we doen het samen.

3.3 Meerjarenbeleidsplan

In 2025 hebben we met trots een nieuwe meerjarenstrategie vastgesteld: ‘Allemaal voor een Groen en Gezond Nederland’. In deze strategie staat de beweging van onderop centraal. We geloven dat echte verandering begint bij mensen zelf, in hun eigen buurt en omgeving.

We werken met een nieuw denkkader, gebaseerd op de ideeën van Donella Meadows over systeemverandering. Dat betekent onder meer dat we minder technisch en rationeel over duurzaamheid gaan praten. In plaats daarvan willen we mensen aanspreken vanuit gedeelde waarden en emotie, vanuit het hart. Zo hopen we een breder publiek te bereiken en nieuwe normen dichterbij te brengen. We blijven ook in deze strategie duizenden vrijwilligers en initiatieven per jaar ondersteunen die Nederland groener en gezonder maken.

Inhoudelijk zijn er een aantal wijzigingen. Het thema circulaire samenleving valt voortaan onder klimaat. Biodiversiteitsherstel blijft ongewijzigd. Milieu is als nieuw thema toegevoegd. Voor dit laatste thema zijn we de komende jaren op zoek naar financiering. Als overkoepelend thema hebben we de Gezonde Leefomgeving toegevoegd. Dit is een nieuwe invalshoek om naar natuur, klimaat en milieu te kijken: vanuit wat Nederlanders breed delen en belangrijk vinden, en vanuit de initiatieven die wij ondersteunen.

3.4 Structuur van de stichting de Natuur en Milieufederaties

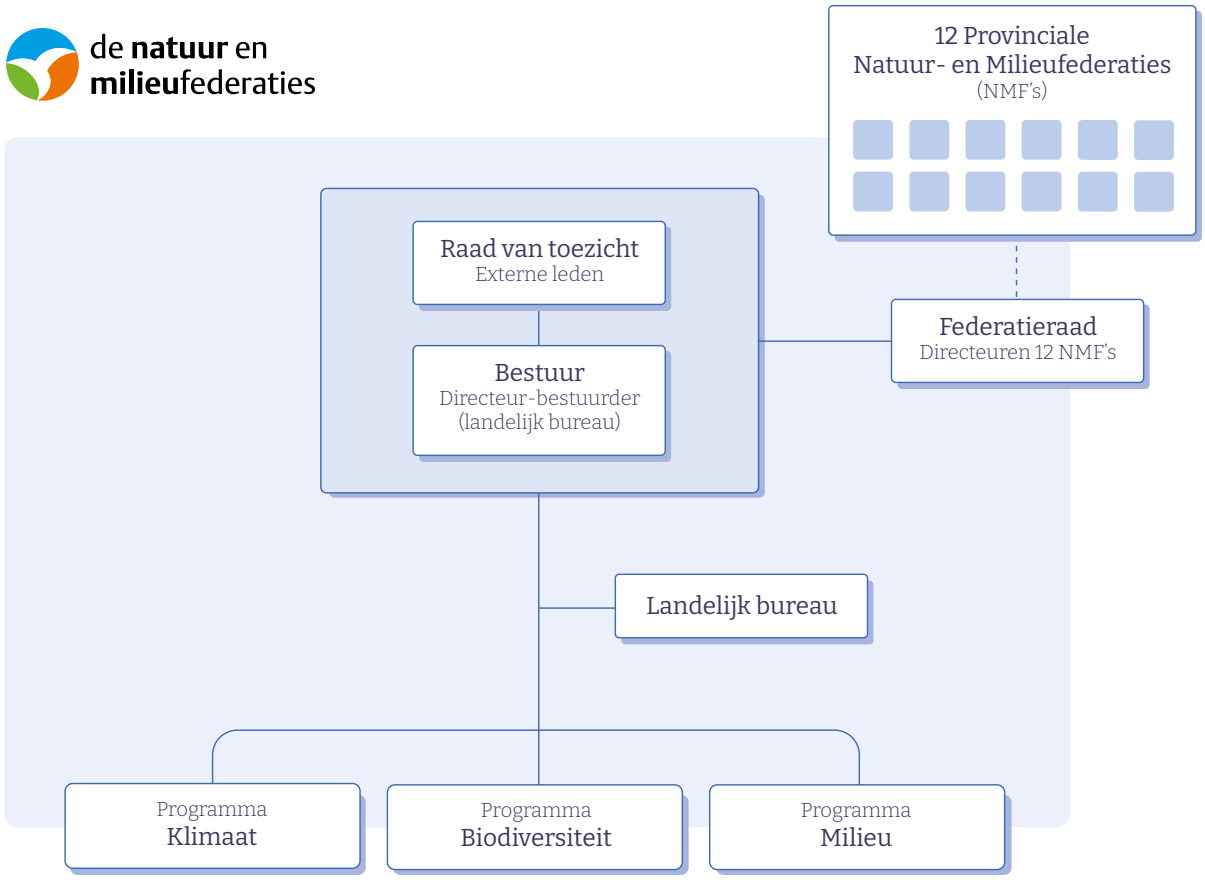
Sinds juni 2023 werkt de Natuur en Milieufederaties met een bestuursvorm waarbij bestuur en toezicht gescheiden zijn.

De directeur-bestuurder leidt de organisatie. De raad van toezicht bestaat uit vijf tot zeven externe leden en houdt toezicht op het werk van de directeur-bestuurder en op de gang van zaken binnen de stichting. De raad keurt onder meer de begroting, het jaarwerkplan, de jaarrekening en het jaarverslag goed.

De federatieraad bestaat uit de twaalf directeuren van de provinciale federaties.

De federatieraad heeft vooral een adviesrol. Daarnaast heeft de federatieraad goedkeuringsrecht op twee belangrijke onderwerpen: de verdeling van de Loterijgelden en de meerjarenstrategie.

Een bestuurssecretaris ondersteunt zowel de directeur-bestuurder als de raad van toezicht, en bereidt de vergaderingen van de federatieraad voor.

3.5 Personeelsmanagement

Het beleid van de koepel wordt voorbereid en uitgevoerd door een vast team. Eind 2025 bestond dit team uit 8,2 fte in dienst en 1,3 fte ingehuurd personeel. Dat is een kleine stijging ten opzichte van het jaar ervoor.

In 2025 is de rechtspositieregeling voor medewerkers op een aantal punten aangepast. Deze wijzigingen zijn ingegaan op 1 januari 2026. De belangrijkste veranderingen zijn een nieuwe vergoeding voor persoonlijke ontwikkeling en vitaliteit, en meer vrije dagen: er is een extra vrije dag toegevoegd en een deel van de feestdagen is omgezet naar vakantiedagen.

De salarissen zijn gekoppeld aan functie-groepen en gebaseerd op de CAO Bos en Natuur, onderdeel de Landschappen. Uit een vergelijkingsonderzoek van Goede Doelen Nederland bleek dat de salarissen in lijn liggen met andere organisaties in de sector.

In 2025 is onder alle twaalf federaties en de koepel een gezamenlijk medewerkerstevreden-heidsonderzoek uitgevoerd. De uitkomsten waren overwegend positief. Vooral op het gebied van samenwerken en communicatie scoorde de organisatie erg goed, zowel tussen collega's onderling als met leidinggevenden. Ook over de inhoud van het werk en de werkomstandigheden waren medewerkers positief. Aandachtspunten zijn de werkdruk en de begeleiding van nieuwe medewerkers.

Vrijwilligers

Voor de Koepel waren dit jaar geen vrijwilligers actief. Wel is er een divers gezelschap aan vrijwilligers direct en indirect betrokken bij de verschillende projecten. Dit jaar werden er 76 nieuwe Energieboswachters getraind, totaal zijn dit er nu ongeveer 350. Daarnaast investeerden verschillende provincies in het trainen van Groene Bondgenoten en Nachtwachters.

Alle federaties samen hebben meer dan 1500 aangesloten organisaties, waarin bij elkaar duizenden vrijwilligers actief zijn: van vogelwerkgroepen, energiecoöperaties, voedselboscollectieven tot bewonersinitiatieven die samen de groene beweging in hun provincie vormgeven.

3.6 Integriteitsbeleid

Het integriteitsbeleid van de Natuur en Milieufederaties beschrijft hoe we omgaan met waarden en normen. Het legt vast wat ieders rol en verantwoordelijkheid is, en hoe het beleid wordt nageleefd binnen de organisatie. Het beleid geldt voor alle dertien organisaties en voor iedereen die er werkt: medewerkers in dienst, zzp'ers, vrijwilligers en stagiairs.

In 2025 is het integriteitsbeleid volledig herzien en opnieuw vastgesteld. Samen met een vernieuwde gedragscode, een meldprocedure en een geschenkenregister vormt het nu één samenhangend geheel. Dit kader maakt duidelijk welk gedrag wel en niet toelaatbaar is. We blijven daarnaast werken met externe vertrouwenspersonen.

Het nieuwe beleid bevat ook afspraken over werving en selectie, nevenwerkzaamheden, financiële belangen, geschenken en het beschermen van informatie. Hiermee voldoen we aan de nieuwe richtlijnen van het CBF en hebben we een stevige basis voor de komende jaren.

Een aantal onderdelen van het nieuwe beleid is al in 2025 in gebruik genomen. Zo werken we met een moreel beraad en een klankbordgroep integriteit, bestaande uit medewerkers van verschillende federaties. Zij houden het integriteitsbeleid levend. Ook werken we met een actuele risicoanalyse op het gebied van integriteit.

Klankbordgroep integriteit
De klankbordgroep bestaat uit drie medewerkers van verschillende federaties en de bestuurssecretaris van de koepel. In 2025 is de groep drie keer bij elkaar gekomen.

De klankbordgroep heeft een eerste rondvraag gedaan onder medewerkers van de federaties over kennis en beleving van integriteit. De uitkomst was dat integriteit nog weinig leeft binnen de organisatie en dat er nog beperkte kennis is over wat het precies inhoudt. De klankbordgroep heeft daarop een aantal adviezen uitgebracht aan de federatieraad, om integriteit op een laagdrempelige manier bespreekbaar te maken.

Integriteitsverklaring
De directeur-bestuurder en alle leden van de raad van toezicht hebben een integriteitsverklaring ondertekend. De tekst van deze verklaring is als bijlage opgenomen in dit jaarverslag.

Vertrouwenspersonen en meldpunt
De Natuur en Milieufederaties werken met twee externe vertrouwenspersonen. In 2025 zijn er geen integriteitsmeldingen gedaan. Aan het begin van elk jaar voert een van de vertrouwenspersonen een gesprek met de directeur en twee medewerkers van de koepel. Uit dat gesprek in 2025 bleek dat medewerkers de werkomgeving als sociaal veilig ervaren. De drempel om moeilijke zaken bespreekbaar te maken is laag en het onderlinge vertrouwen is groot. Wel is er behoefte aan meer aandacht voor bewustwording rond integriteit en sociale veiligheid.

3.7 MVO-beleid

Als organisatie werken we aan belangrijke duurzaamheidsthema's. Wat we uitdragen, passen we ook toe in onze eigen bedrijfsvoering.

Enkele voorbeelden: we kiezen bewust voor duurzame banken, ons kantoor is circulair ingericht en bij bijeenkomsten serveren we altijd vegetarische of plantaardige lunches. Bij afscheid of als dank voor sprekers kiezen we voor duurzame cadeaus. Reiskosten vergoeden we alleen voor het openbaar vervoer, autogebruik vergoeden we alleen voor lastig bereikbare locaties. En we werken zo veel mogelijk samen met externe partijen die dezelfde waarden delen.

3.8 Risicoparagraaf

De koepel doet er alles aan om risico's goed te beheersen. Het gaat daarbij niet om het vermijden van risico's, maar om het herkennen en beheersen ervan. Door risico's tijdig te signaleren, kunnen we snel actie ondernemen om schade te voorkomen of te beperken.

We kijken daarbij naar risico's op het gebied van samenwerking, bestuur en management, financiën, informatie-beveiliging, integriteit en juridische verantwoordelijkheden. Risicomanagement is onderdeel van onze planning- en controlecyclus en van projectmanagement, en geldt voor iedereen in de organisatie.

In 2025 heeft de raad van toezicht een nieuwe risicoanalyse vastgesteld. Zie het overzicht voor de belangrijkste risico's.

Risico	Beheersmaatregel
Externe ontwikkelingen	
Oorzaak: Conflicten in de wereld, zoals de oorlog in Oekraïne of spanningen rondom Groenland, kunnen politieke of economische gevolgen hebben voor Nederland. **Risico's:** Deze conflicten kunnen ervoor zorgen dat geplande activiteiten en projecten vertraging oplopen of niet kunnen doorgaan, en dat gelden worden verschoven naar andere doelen. **Gevolgen:** Onverwachte bezuinigingen waardoor we onze doelen en beoogde impact niet of niet volledig bereiken.	Dreiging vroeg signaleren en waar mogelijk strategische scenario's opstellen. Verder werken aan een brede financiële basis, zie ook de meerjarenstrategie en acquisitiestrategie, en onderzoeken of bepaalde gelden voor langere tijd vastgezet kunnen worden.
Reputatie	
Oorzaak: Een of meerdere provinciale federaties komen in de problemen door financiële, personele of andere kwesties. **Risico's:** Reputatieschade voor het hele netwerk en minder mogelijkheden om impact te maken. **Gevolgen:** Het landelijk dekkende netwerk valt weg, de meerjarenstrategie kan niet worden uitgevoerd, en kwetsbaarheden bij federaties komen in de schijnwerpers te staan. Dit kan leiden tot een sneeuwbal van vragen of acties. Een doorstart van de omgevallen federatie is mogelijk niet haalbaar.	In 2026 samen met de federatieraad een aantal scenario's opnieuw bekijken. Daarbij kijken we naar de ambities en samenwerkingswensen, maar ook realistisch naar wat de samenwerking in zulke omstandigheden daadwerkelijk kan bieden.
Positionering	
Oorzaak: De gezamenlijke uitstraling en bekendheid van de Natuur en Milieufederaties komen onvoldoende van de grond in de nieuwe meerjarenstrategie. **Risico's:** Een herkenbaar gezicht naar buiten is een voorwaarde om kleinschalige donateurs aan te trekken. **Gevolgen:** Te weinig kleine donateurs en een te lage doorstroom naar vaste donateurs, waardoor de investering onvoldoende oplevert.	• Vooraf heldere afspraken maken en elkaar daarop aanspreken. • Goed opdrachtgeverschap vanuit de koepel en de federaties organiseren en dit regelmatig samen evalueren en bijsturen. • Werken met een stuurgroep en kopgroep die kleinere federaties waar mogelijk ondersteunt. • De NMF academy inzetten en samen blijven leren.
Fondsenwerving	
Oorzaken: Er zijn nog onvoldoende overtuigende verhalen om donateurs aan te trekken, en de lokale netwerken om de juiste doelgroepen te bereiken zijn nog niet goed genoeg op orde. **Risico's:** Te weinig kleine donateurs binnenhalen. **Gevolgen:** Te weinig kleine donateurs, een te lage opbrengst en een te lage doorstroom van kleine naar vaste donateurs.	• Bestaande verhalen rond projecten tijdig omvormen naar verhalen die kleinschalige donateurs aanspreken. • In 2026 vol inzetten op grote donateurs en vermogensfondsen, zodat er al inkomsten binnenkomen. • In 2026 eerst een doelgroepenanalyse uitvoeren en daarna pas starten met de werving van kleine donateurs. • Het "hand aan de kraan"-principe invoeren, zodat we samen tijdig kunnen bijsturen waar nodig. • In 2026 een fondsenwerver in dienst nemen.

Hoofdstuk 4

Bestuursverslag

Stichting de Natuur en Milieufederaties ondersteunt als koepelorganisatie (de Koepel) de twaalf provinciale federaties bij hun samenwerking, kennisdeling en uitwisseling. Daarnaast werft de Koepel inkomsten voor gezamenlijke projecten en is zij het aanspreekpunt richting de landelijke overheid, politiek en andere belangrijke partijen.

4.1 Activiteiten van de koepel en directeur-bestuurder

In 2025 lag de focus van de directeur-bestuurder op het opstellen van een nieuwe meerjaren-strategie voor de komende tien jaar. Deze strategie is in december 2025 goedgekeurd. Om de strategie goed te onderbouwen is tijdelijk een fondsenwerver ingehuurd en is er gewerkt aan de gezamenlijke positionering van de federaties. Ook de landelijke samenwerking versterken en de financiële basis verbreden bleven belangrijke aandachtspunten.

Verder is er een landelijke dag over project-management georganiseerd, die goed bezocht werd en in 2026 wordt herhaald. Het Teamover-leg XL is voortgezet om landelijke projectleiders beter te ondersteunen en kennisdeling te stimuleren. Ook is het communicatieteam tijdelijk versterkt, zodat alle drie de programma's en hun projecten de aandacht bleven krijgen die ze verdienen.

NMF Academy

De Academy droeg ook in 2025 bij aan het ver-sterken van de vaardigheden van medewerkers. Denk aan programmadagen, online kennis-lunches, introductiedagen en gezamenlijke trainingen. In 2025 stond de communicatietechniek framing centraal: we trainden een vaste groep collega's in het framen van actuele issues voor de doelen van de NMF's. De structuur van de Academy is aangepast zodat medewerkers het hele jaar door een gevarieerd aanbod krijgen.

Adviesrol federatieraad

De federatieraad vergaderde zes keer in 2025, waarvan één keer in een tweedaagse verdiepende bijeenkomst. De leden bereidden de agenda steeds zelf voor, in wisselende samenstelling. De federatieraad stemde formeel in met de verdeling van de gelden van de Postcode Loterij voor 2025 en met de nieuwe meerjarenstrategie.

Impactmeting
Eind 2025 vond opnieuw een impactmeting plaats, samen met de twaalf federaties. De uitkomsten zijn opgenomen in dit jaarverslag als impactrapport. In 2026 wordt de opzet van de impactmeting geëvalueerd en aangepast.

4.2 Activiteiten van de raad van toezicht

2025 was een bewogen jaar voor de raad van toezicht. Tot ons grote verdriet overleed voorzitter Han de Wit onverwacht medio 2025. Daarnaast nam Antoon Kanis afscheid, omdat hij toetrad tot de senaat. De zoektocht naar twee nieuwe leden is in 2025 gestart. Zij treden in 2026 toe tot de raad. Gertjan Endedijk, bestaand lid van de raad, heeft het voorzitterschap op zich genomen.

Het jaar stond verder in het teken van de meerjarenstrategie en het opstellen van een toezichtsvisie. Beide zijn in december 2025 vastgesteld. Ook de reguliere taken kwamen aan bod, zoals de goedkeuring van het jaarverslag, de jaarrekening, de begroting, het jaarwerkplan en de risicoanalyse. De raad van toezicht vergaderde zeven keer in 2025.

Foto: Max Houwing

Hoofdstuk 5

De financiële positie van de stichting

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de financiële resultaten van 2025. We lichten toe hoe de inkomsten zijn besteed en hoe we omgaan met onze reserves.

5.1 Staat van Baten en Lasten

Het financiële resultaat over 2025 is € 13.981 positief. Begroot was een resultaat van € 0. Projecten worden in principe budgetneutraal uitgevoerd, wat betekent dat een groter of kleiner projectvolume niet direct invloed heeft op het resultaat. In enkele gevallen kan een project een klein negatief resultaat hebben.

In totaal is € 5.587.875 uitgegeven aan de doelstellingen. Dat is 94,5% van de totale inkomsten (in 2024 was dit 95,0%). De verdeling was als volgt: 5,6% ging naar positionering en professionalisering, 42,6% naar het programma Klimaat & Energie, 19,0% naar het programma Biodiversiteit en 2,0% naar het programma Circulaire samenleving. Aan de provinciale federaties werd 29,5% uitgekeerd als bijdrage voor hun eigen activiteiten, en 1,3% ging naar activiteiten van de stedelijke milieucentra.

5.2 Balans en beleid ten aanzien van reserves

In 2025 is het reservebeleid opnieuw tegen het licht gehouden. Dit gebeurt eens in de drie jaar. De reserves van de stichting bestaan uit een continuïteitsreserve, mogelijke bestemmingsreserves en een overige reserve. De stichting streeft naar een zo klein mogelijk eigen vermogen. Over de hoogte van de bestemmingsreserves beslist het bestuur. Als de continuïteitsreserve het gewenste niveau heeft bereikt, wordt een eventueel resterend positief resultaat toegevoegd aan de overige reserve. Die overige reserve wordt het jaar daarna bestemd, zodat het eigen vermogen zo beperkt mogelijk blijft.

De continuïteitsreserve dient drie doelen: het opvangen van wegvallende financiering zodat de werkorganisatie minimaal vier maanden door kan draaien, het opvangen van onvoorziene uitgaven, en het opvangen van tegenvallers bij projecten. De beoogde omvang van de continuïteitsreserve is € 450.000.

De bestemmingsreserve projecten is bedoeld om aflopende financiering op projecten op te vangen, zodat projecten goed kunnen worden afgerond. Deze reserve bedraagt maximaal € 150.000.

5.3 Begroting 2026

Begroting Natuur en Milieufederaties	Begroting 2025	Begroting 2026
Baten		
Baten van particulieren	€ -	€ 10.000
Baten van loterijorganisaties	€ 3.320.963	€ 3.933.491
Baten van bedrijven	€ 110.000	€ 60.000
Baten van subsidies van overheden	€ 2.568.356	€ 1.770.688
Baten van andere orgaisaties zonder winststreven	€ 375.000	€ 294.775
Totale baten	**€ 6.374.319**	**€ 6.068.954**

Begroting Natuur en Milieufederaties	Begroting 2025	Begroting 2026
Lasten		
Bestedingen naar doelstelling:		
Doelstelling bijdragen aan Natuur en Milieufederaties	€ 1.416.000	€ 1.416.000
Doelstelling bijdragen aan milieucentra	€ 70.200	€ -
Doelstelling Klimaat	€ 2.685.822	€ 1.821.305
Doelstelling Biodiversiteit	€ 1.367.349	€ 1.866.721
Doelstelling Circulaire Samenleving	€ 197.075	€ -
Doelstelling Milieu	€ -	€ 69.761
Doelstelling Positionering & professionalisering	€ 286.349	€ -
Doelstelling Positionering	€ -	€ 288.728
Doelstelling Professionalisering	€ -	€ 87.952
Besteed aan de doelstelling	**€ 6.022.795**	**€ 5.550.466**
Kosten Beheer en administratie	€ 285.557	€ 298.468
Kosten Werving	€ 67.967	€ 255.020
Totale lasten	**€ 6.376.319**	**€ 6.103.954**

Saldo operationale activiteiten	€ -2.000	€ -35.000
Saldo financiele baten en lasten	€ 2.000	€ 35.000
Totaal Saldo	**€ -**	**€ -**

Hoofdstuk 6

Vooruitblik 2026 door de directeur-bestuurder

Verandering is op dit moment de enige constante. We bereiden ons voor op een wereld die voortdurend in beweging is, waarin inkomsten en prioriteiten snel kunnen verschuiven. Dat geldt zowel voor onze inhoudelijke agenda als voor onze organisatiecontinuïteit.

Om financieel stabiel te blijven, zetten we stevig in op het verbreden van onze inkomstenbasis, met een langjarige strategie om donateurs aan ons te binden.

Inhoudelijk plaatsen we de kracht van lokale bewegingen nog nadrukkelijker in het middelpunt. Want echte verandering begint bij mensen zelf. Deze lokale veranderaars worden nog te weinig gezien. Door hen centraal te stellen, maken we de roep om verandering zichtbaar en tastbaar. Hun verhaal is overtuigender dan het zoveelste rapport of onderzoek, en biedt mensen handelingsperspectief.

In 2026 staat de uitvoering van de nieuwe meerjarenstrategie centraal, in nauwe samenwerking met de twaalf federaties. We organiseren een roadshow rond onze nieuwe meerjarenstrategie, brengen de raden van toezicht van alle twaalf federaties bij elkaar en houden een projectendag om de uitvoering concreet te maken. Daarnaast werken we aan een nieuwe merkstrategie en positionering, en starten we met onze meerjarenacquisitiestrategie. Om dit te realiseren nemen we in 2026 een fondsenwerver en een senior communicatiestrateeg aan.

Foto: Max Houwing

Foto: Dingena Mol

de natuur en milieufederaties | Samen voor mooie en duurzame provincies

POSTCODE

CBF Erkend Goed Doel